

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра загального і слов'янського мовознавства

Кваліфікаційна робота
освітній ступінь – бакалавр

на тему: «**Мовна характеристика Криму в романі Анастасії Левкової
„За Перекопом є земля”**»

Виконала: студентка 4-го року навчання,
Спеціальності

035 Філологія (українська мова,
література та компаративістика)

Іванченко Вікторія Григорівна

Керівник Близнюк К. Р., кандидат
філологічних наук, старший викладач

Рецензент Гарбера І. В.

кандидат філологічних наук, доцент

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« ____ » _____ 202_ р

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. МОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА: ДЕФІНІЦІЯ, ЕЛЕМЕНТИ, КОНТЕКСТ	5
1.1 Мовна характеристика і суміжні поняття	5
1.2 Мовна ситуація в Криму	10
1.3 Запозичення та іншомовні вкраплення як елемент мовної характеристики	15
Висновки до розділу 1	19
РОЗДІЛ 2. КРИМ І ЙОГО МОВИ У РОМАНІ АНАСТАСІЇ ЛЕВКОВОЇ «ЗА ПЕРЕКОПОМ Є ЗЕМЛЯ»	21
2.1 Графічні особливості та форма вираження іншомовних включень	21
2.2 Іншомовні включення, мотивовані мовними особистостями персонажів	25
2.3 Вплив комунікативних ситуацій на появу іншомовних елементів	34
2.4 Українська мова як нейтральне тло роману Анастасії Левкової «За Перекопом є земля»	40
2.5 Макрообраз Криму	42
Висновки до розділу 2	45
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	49

ВСТУП

Кримський текст не є новим явищем для української літератури, проте роман Анастасії Левкової «За Перекопом є земля» привертає увагу тим, що тут читач знайомиться не тільки з описами Криму, а й з його багатоетнічним населенням, що говорить власними мовами. Персонажі роману репрезентують кримських-татар, українців та росіян. Через їхні мовні характеристики проявляється складність мовної ситуації в Криму до та після його анексії. Дедалі частіше автори вдаються не до письма виключно українською літературною мовою, а до умовно реалістичного відтворення мовних характеристик людей, що стають прототипами їхніх персонажів. Необхідність виявлення механізмів формування таких мовних характеристик, а також потреба детальнішого аналізу особливостей репрезентації кримськотатарської мови в текстах сучасної української літератури визначають актуальність пропонованого дослідження.

Окремого уточнення потребує сам термін «мовна характеристика», адже поряд із ним у схожих значеннях вживають цілу низку інших термінів, наприклад «мовний портрет» чи «мовна особистість» персонажа. Тему мовної характеристики та мовного портрету досліджували такі українські лінгвісти: Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько, І. Ганич, І. Олійник, К. Кусько, С. Єрмоленко, С. Бирик, О. Тодор, І. Білодід, Л. Белей, С. Бирик, М. Богдан, С. Єрмоленко, Ф. Жилко та інші. Проте досі актуальним є проведення чіткого розмежування між суміжними поняттями.

Предметом дослідження є мовна характеристика Криму в романі Анастасії Левкової «За Перекопом є земля». **Об'єкт дослідження** – однослівні запозичення й багатокomпонентні іншомовні включення як засоби відтворення мовної ситуації Криму в художньому творі.

Метою дослідження є аналіз особливостей формування мовної характеристики Криму в романі Анастасії Левкової «За Перекопом є земля».

Відповідно до мети було поставлено такі завдання:

1. Проаналізувати дефініції мовної характеристики, мовного портрету, мовленнєвого портрету й мовної особистості.

2. З'ясувати мовну ситуацію Криму від історичних причин до сучасного стану.
3. Окреслити статус іншомовних елементів як частини мовної характеристики.
4. Виявити іншомовні вкраплення в романі Анастасії Левкової «За Перекопом є земля».
5. Класифікувати їх і порівняти між собою за формою та за мотивацією появи.
6. Визначити основні функції української мови в романі Анастасії Левкової «За Перекопом є земля».
7. Дати характеристику макрообразу Криму.

Серед **методів дослідження** були використані: описовий метод (зображення мовної ситуації в Криму, мовних особистостей в романі), порівняльний метод у випадку з поняттями «мовна характеристика», «мовний портрет», «мовленнєвий портрет» та «мовна особистість», а також для простеження спільного та відмінного у використанні іншомовних вкраплень; метод спостереження, завдяки якому було зображено зв'язок між іншомовними вкрапленнями та ; кількісний метод для підрахування частотності іншомовних вкраплень та їх співвідношення між собою.

Матеріалом дослідження слугувала лексика кримськотатарською, російською та українською мовами у романі Анастасії Левкової «За Перекопом є земля». Іншомовні вкраплення займають 51% сторінок книги, з яких 111 – містять кримськотатарську лексику (57%), а 100 сторінок – російську (52%).

Наукове значення роботи полягає в окресленні мовної характеристики Криму в художньому творі, а практичне – можливість використати результати роботи для майбутніх досліджень текстів українською мовою, макрообразом яких виступає Крим.

Структура роботи складається зі вступу, двох розділів (теоретичного та практичного), висновків та списку використаних джерел, що налічує 50 позицій.

РОЗДІЛ 1. МОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА: ДЕФІНІЦІЯ, ЕЛЕМЕНТИ, КОНТЕКСТ

1.1. Мовна характеристика і суміжні поняття

Поняття характеристики персонажа художнього твору, як і його мовної характеристики, не є новим для мовознавців і літературознавців. Проте часто у працях схожого змісту натрапляємо на паралельне вживання цілої низки термінів: мовна характеристика, мовний портрет, мовленнєвий портрет і мовна особистість. Це вимагає детального аналізу їхніх дефініцій і розмежування їх.

Поняття мовної характеристики й мовного портрету часто трактуються у мовознавстві як подібні, на що звертає увагу Ю. Гурбик [9]. Наприклад, енциклопедія «Українська мова» має заголовок статті «мовна характеристика», проте далі прирівнює її до поняття «мовний портрет» і трактує його як мову персонажів художнього твору, що передається письменником у формі прямої мови (представниками «нового роману» у формі невласне-прямої мови). Мова персонажів має зображувати нам особливості розмовної мови, і від того, наскільки влучно автор оперуватиме стильовими засобами залежить «художня виразність образу». Саме стильові засоби і формують мовний портрет персонажа [40, с. 361].

У підручнику «Стилістика української мови» Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько [32, с. 462], у Словнику лінгвістичних термінів І. Ганич, І. Олійник [7, с. 132] ці терміни розглядаються як синоніми, тобто «Мовна характеристика (портрет), «Мовна характеристика (мовний портрет)», а науковці К. Кусько, С. Єрмоленко, С. Бирик, О. Тодор у своїх працях розглядають тільки поняття мовного портрету [16, 48].

Стилістичні функції, як основні для мовної характеристики (портрета) розглядають такі науковці як Л. Мацько та С. Єрмоленко. Друга науковиця з портрету виділяє зовнішній та внутрішній. Внутрішній – стосується психологічного стану персонажа, це реалізовується за допомогою художніх засобів, наприклад, епітетів, порівнянь та метафор, а зовнішній – це про зовнішні ознаки, вигляд героя [42, 32].

Такі науковці як І. Ганич, І. Олійник у «Словнику лінгвістичних термінів» звертають увагу на те, що у художніх творах саме мова персонажа має основне значення у формуванні мовного портрету героя, тому за допомогою різних художніх засобів вона має точно співпадати з характером того, хто її використовує [7, с. 132].

Натомість Є. Кусько схиляється до використання терміна «мовний портрет» і вважає, що він формується завдяки мовленню героя, що в свою чергу має звертати увагу на те, щоб герой та його мова мали чіткий зв'язок, а також, щоб мова кожного персонажа відрізнялася від мови інших. Для науковця важливо, щоб мовлення героїв змогло відбити у собі їхні соціальні та локальні статуси, його думки та погляди у різних сферах життя. Окрім цього, відповідно до пункту, де мова має взаємозалежати з характером героя, якщо у творі відбувається зміна персонажа, його еволюція чи деградація, його мовлення теж має еволюціонувати [47].

У «Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів» С. Єрмоленко, С. Бибик, О. Тодор також звертають увагу на те, що мовний портрет має описувати зовнішній та внутрішній стани героя. У словнику науковці подають назву зображенню цих станів, а саме: зовнішній мовний портрет та внутрішній, психологічний мовний портрет відповідно [16, с. 94].

У працях науковців йдеться про те, що мовний портрет зазвичай допомагає нам зрозуміти, яким є персонаж конкретного твору: його зовнішність (зовнішній портрет), характер, почуття, фізичний та психологічний стан, рухи, мовлення (внутрішній портрет). Це називають «засобами конкретизації», «засобами індивідуалізації», а також ставлення автора до об'єкта, що описується [9, с. 2; 43, с.1].

Також велику роль відіграє пряма мова героїв, адже саме вона надає нам соціальний портрет за допомогою використання лексики різних соціальних верств суспільства того часу, що є в мові персонажів класичної української літератури [40, с. 361]. Таке ж саме бачення транслює у своїй роботі Л. Марчук [31].

У реалістичних творах «мовний портрет» має враховувати особливості мови середовища, у якому перебуває персонаж («передає характерні риси територіальних і соціальних діалектів»). Наприклад, як зазначається в Енциклопедії української мови, персонажі художніх творів І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, І. Карпенка-Карого та інших присутній середньонадніпрянський говір, Г. Квітки-Основ'яненка – слобожанський, М. Коцюбинського – подільський, І. Франка, В. Стефаника, Леся Мартовича, Марка Черемшини та інших – південно-західного наріччя [40, с. 361].

Серед української лінгвістики також є наукові роботи, у яких йдеться про мовний портрет як частину стилю автора: І. Білодід, Л. Белей, С. Бирик, М. Богдан, С. Єрмоленко, Ф. Жилко та інші.

Проаналізувавши всі наведені терміни, можемо дійти висновку, що мовна характеристика – це набір індивідуальних особливостей персонажа художнього твору, які виражаються за допомогою його мови (унікальний підбір слів, фраз, мовних зворотів).

До того ж науковці, які розглядають у своїх працях мовний портрет без порівняння до мовної характеристики, трактують його ширше, залучаючи описи зовнішнього та внутрішнього станів персонажа, його характеру, уявлення та ставлення до зовнішнього світу і його процесів. Тобто, порівняно з мовною характеристикою, мовний портрет є ширшим поняттям.

У працях мовознавців також з'являється таке поняття як «мовленнєвий портрет». Словосполучення «мовний портрет» і «мовленнєвий портрет» мають своєрідну відмінність таку ж, як і поняття мова й мовлення. У своїх напрацюваннях Ф. де Сосюр протиставляє між собою ці два поняття, де «мовна система як упорядкована сукупність структурних одиниць мови – фонем, слів, граматичних форм, синтаксичних схем, словосполучень і речень», а мовлення ж нерідко розглядається як «реалізація мовної системи» [42, с. 307]. Чітке тлумачення та розмежування цих понять є в праці З.С. Шевчук, де він узагальнює термінологію до тріади «мовна особистість – мовний портрет – мовленнєвий портрет» [42].

Словесно «мовленнєвий портрет» виражається через індивідуальну лексику персонажа. Сюди належать «часто вживані слова, синтаксичні структури і стилістичні засоби, які виступають характерними ознаками індивідуалізованої мовленнєвої поведінки цього персонажа» [41, с. 1].

При аналізі було виявлено, у чому полягає різниця між мовним та мовленнєвим портретом. Мовний портрет «загальна родова категорія», частина мовної особистості, що вербально виражається мовними засобами за допомогою соціальних, вікових, етнокультурних характеристик, а мовленнєвий портрет – це лінгвістичне поняття, що є ширшим за мовний портрет та мовну характеристику, він є їхнім доповненням, що має прояв у конкретній ситуації мовлення, що відбувається зі співрозмовниками. З. Шевчук у своїй праці візуалізує за допомогою схеми, що мовленнєвий портрет на рівні з соціальною, віковою та етнокультурною характеристикою входить до складу мовного портрету [42, с. 307].

Поруч з вищезазначеними термінами виділяють також ще одне ширше поняття – «мовна особистість».

Наразі найусталенішою в слов'янському мовознавстві є дефініція «мовної особисті» від Ю. Караулова: «Мовною особистістю можна називати сукупність (і результат реалізації) можливостей до створення й відтворення мовленнєвих текстів, які відрізняються: а) ступенем структурно-мовної складності, б) глибиною й точністю відображення дійсності, в) визначеною ціленаправленістю» [42, с. 306]. Зокрема, він аналізує цей термін у межах лінгводидактики (з урахуванням мовних намірів особистості), однак велика кількість теорій мовної особистості співпадає в одному, а саме в можливостях людини використовувати мову» [42, с. 306].

На цій категорії можуть базуватися такі розділи мовознавства як комунікативна лінгвістика (напрацювання ідеї комунікативної особистості), лінгвокультурологія («мовна особистість, яка функціонує в культурному просторі»), психолінгвістика (базою тлумачення мовної особистості є розуміння особистості як реальної визначеної людини з власними індивідуальними

властивостями: розумовими, емоційними, мотиваційно-вольовими), соціолінгвістика (втілення визначальних методів та прийомів мовної особистості в соціумі) [42, с. 306].

Зацікавленість таким об'єктом як мовна особистість виникла в лінгвістів через створення такого розділу мовознавства як лінгвоперсонології [42, с. 306], об'єктом вивчення якої є цілісність мовної особистості, тобто розгляд її в різнобічних проявів [18].

Анатолій Загнітко тут виділяє два базових концептуальних виміри, у яких реалізується мовна особистість та всі її здібності: одноперсонологійний (йдеться про конкретну особистість в часовому, просторовому, еволюційному, культурно-естетичному, соціумному, лінгвокультурологічному та інших виявах) та поліперсонологійний [18, с. 4]. Другий зосереджується на поліперсоні у зв'язку з її «мовно-часовою», «мовно-просторовою», «мовно-соціумною» послідовностями [19, с. 2].

Найбільш прийнятною є система Ю. Караулова, де формування мовної особистості відбувається на трьох рівнях: «вербально-семантичному (лексикон), лінгвокогнітивному (тезаурус), мотиваційному (прагматикон)». За словами дослідника про те, що в дослідженнях мовної особистості варто зважати на соціальні й соціолінгвістичні ознаки мовного соціуму, можна зробити висновки, що це поняття відходить від антропоцентричної лінгвістики до соціолінгвістики та психолінгвістики [42, с. 306].

Отже, зазвичай найбільш поширеним є термін «мовна характеристика», проте частка науковців прирівнюють це поняття до «мовного портрету», що насправді є ширшим. Мовна характеристика включає в себе набір мовних особливостей героя художнього твору, у той час як мовний портрет охоплює мовну характеристику та додає до неї характеристику зовнішніх ознак та внутрішнього стану персонажа з деталями про його соціальний, віковий та етнічний статуси.

У підрозділі було згадано також про мовленнєвий портрет і з'ясовано, що мовленнєвий портрет доповнює мовний портрет і проявляється у певній ситуації

мовлення. Окрім цього, у лінгвістичних працях з'являється термін мовна особистість: вона транслює читачам мовлення персонажа, допомагає створити цілісну мовну характеристику і в цій системі є найширшою одиницею.

1.2. Мовна ситуація в Криму

Навіть в XXI столітті однією з актуальних проблем України є мовна ситуація. Мовна ситуація – «це сукупність форм існування (варіантів) однієї мови або сукупності декількох різних мов, функціонуючих у межах одного географічного регіону й взаємодіючих один з одним» [2, с. 1].

Саме існування української мови підтверджує існування українців як повноцінного етносу і право на формування окремої національності зі своєю державою. Протягом усієї історії наші предки боролися за мову, адже інші країни вбачали в цьому загрозу та крок до відстоювання незалежності, тому й робили все можливе, щоб наші громадські діячі зазнали невдачі. Наприклад, заборона друку церковних видань українською мовою у 1720 р., Валуєвський циркуляр у 1863 р., Емський указ 1876 року та інше. Адже мова існує в нерозривному зв'язку з функціонуванням нації та держави [26, с. 1; 27, с. 5]. Р. Лозинський вважає, що Україна є двомовною державою, адже внаслідок русифікації, значна частина українців замість української стали спілкуватися російською, що призвело до багатьох проблем, найбільше – у сферах культури та політики [29, с. 1].

Першим кроком до зміни цієї мовної ситуації стало проголошення незалежності України в 1991 році. Воно створило «значні можливості для докорінної зміни в державі спрямування мовних процесів та подолання негативних наслідків русифікації», проте через недосконалість мовної політики цього не вдалося налагодити та оперативно скористатися [29, с. 1].

Для того, щоб оцінити мовну ситуацію, проводять переписи населення, проте останній відбувся у грудні 2001 року і він був першим в період незалежності України. З опитуваннями тих часів мовою респондента визначалася та, яку він вважав рідною, а якщо опитуваний вагався – мова спілкування [33, 45, 46, 49].

За даними переписів у період з 1989 до 2001 років простежується тенденція до відсоткового зростання серед населення України тих, хто вважав українську мову рідною з 64,7 до 67,5%, а російську – зменшилася від 32,8 до 29,6%. Це вказує на те, що відбулися зміни мовної ситуації в країні, роль української мови зросла [29, 33, 34, 35, 44, 49].

Територіально позитивна тенденція на відсоткове зростання серед населення людей, що вважають українську мову рідною, простежується у 24 адміністративних регіонах з 27, у трьох інших (АР Крим, Донецька та Луганська області) – зменшення. Окрім цього, після перепису 2001 року було виявлено, що на сході (Донецька, Луганська, Харківська області), півдні (АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області), а також в Придніпров'ї (Запорізька та Дніпропетровська області) – збільшилася частка українців, що вважали рідною російську мову. Такі результати Р. Лозинський пояснює тим, що після здобуття незалежності частка населення, яка при переписі 1989 року ідентифікувала себе як росіяни, у 2001 р. почали називати себе українцями з рідною російською мовою. Також це має й демографічне пояснення, адже значною частиною перепису 1989 року на цих територіях були саме люди літнього віку, а україномовна молодь не з'являлася, зокрема й через відсутність україномовних середовищ [29, с. 3].

Враховуючи те, що в нашій роботі нас цікавить саме територія Кримського півострова, зосередимося саме на ньому. Окрім того, що Крим є об'єктом зіткнення різних культур та інтересів, він також є стратегічним об'єктом, тому йому приділяли багато уваги лідери різних країн [21, с. 1].

Зокрема й Росія почала цікавитися територією Криму ще наприкінці XVIII століття, проводячи війни з Туреччиною та вимагаючи віддати вхід до Азовського та Чорного морів. І в результаті 9 квітня 1783 року Крим було вперше анексовано Росією, що пояснювалося принесенням збитків та неспокою імперії від «незалежності татарських народів, яка їм не характерна». І через чотири роки простежується «курс на вигнання кримських татар» та підселення на території

інших народів. [21, с. 2; 34]. Цей часовий проміжок вважається початком періоду занепаду кримськотатарської мови [14, с. 2].

Катерина II відбирає найкращі землі в населення Криму та передає їх своїм улюбленцям і запроваджує там кріпацтво. Від такого тиску інші татари починають продавати свої землі та тікати з півострова (дві третини поїхали до Туреччини), інші відсилалися на території імперії без права на повернення до Криму, Росія спричиняє духовний геноцид (виселяє духовенство та їхні сім'ї, відбирає та знищує старовинні рукописи та книги), історичні джерела вказують на те, що 1861 року кримський народ вважався зниклим, згодом і велика кількість сіл стала пустою [21, с. 2].

За статистичними даними Крим стає більш російським, ніж татарським: татар там проживає 13% від усього населення, а росіян – 70,8% [21, с. 3].

Проміжок 1883-1920 років вважається роками відновлення кримськотатарської мови, а з 1929 року розпочинається період сучасної кримськотатарської мови, що була зібрана з середнього діалекту (найпоширеніший) та запозичень з української і російської мов. Завдяки виходу газети «Тержиман» під керівництвом Ісмаїла-бея Гаспринського розпочався розвиток нової літературної кримськотатарської мови, у 1928 році у Сімферополі відбуваються три лінгвістичні конференції, після яких, кримськотатарська мова взяла за основу найпоширеніший діалект, який є зрозумілий для носіїв інших двох діалектів, замість південноузбережного, а графіку поміняла з арабської на латинську [14, с. 2].

Ю. Зінченко у своїх дослідженнях найжахливішим періодом ХХ століття, а саме 18 травня 1944 рік. Саме у той день відбулася масова депортація кримських татар у вагонах на інші території та таврування усього народу «зрадниками» радянської влади (адже для такої операції потрібен був вагомий привід) [22, с. 4].

Спустошений та зруйнований ще й внаслідок окупації Кримський півострів було перетворено на область РФ та переселено туди декілька десятків тисяч росіян для відновлення господарства, що виявилось не таким вдалим, адже

нові жителі не були готові до таких кліматичних умов та природи, тому покидали півострів [21, с. 5].

19 лютого 1954 року територію Кримського півострова було долучено до складу УРСР через економічну, територіальну та культурну близькість. Проте цей період мав теж свої складнощі та нюанси, адже кримські татари були не єдиною нацією, що проживала на той час на півострові, тому надання автономії було під питанням. 5 вересня 1967 року недоведені звинувачення у зраді кримських татар було знято, після здобуття незалежності Україною стали активно підіймати питання захисту нацменшин і проектом Конституції Кримської республіки було надано право на самовизначення на півострові тільки для кримських татар, караїмів й кримчаків [21, с. 6].

У Криму та східних областях України не проводили політику дерусифікації, що добре простежується серед навчальних закладів: у Донецькій області, де 56,9% населення є українцями, під час 2001-2002 навчального року українською мовою навчалися тільки 17% учнів, у Луганській – 20%, а в Криму – 1% [29, с. 7].

За оновленими даними після окупації Криму, тобто з 2013-2014 по 2017-2018 навчальні роки частка дітей, що мають кримськотатарську мову в школі, зменшилася в 10 разів. Навчання кримськотатарською є в критичному стані, адже ця мова вже не має такого значення на півострові, як було раніше. Такий висновок можна зробити зі статистичних даних, за якими тільки 5% корінного населення можуть ходити в кримськотатарську школу, інші, тобто російські школи, надають можливість вивчати рідну мову тільки 30% кримських татар [1]. З українськими школами та мовою ще складніше: зі 191 тисяч дітей (за даними 2014 року) у 2020 році вивчали українську мову лише 232 дітей [10]. Це питання й підіймалося в доповіді генерального секретаря ООН Антоніу Гутерріша про порушення прав людини в Криму [50]. До окупації за кількістю носіїв кримськотатарська мова посідала четверте місце (після української, російської та румунсько-молдавської мов) [14, с. 1].

Щодо самих кримських татар ще тривають суперечки, чи вони є національною меншиною, чи корінним народом, адже їхня історія є унікальною, «бо ніколи жодна національна меншина не мала і не претендувала на самовизначення лише тому, що її національний, історичний та культурний центри знаходилися за межами держави, в якій вона з різних причин перебувала» [21, с. 1].

Мовна політика СРСР застосовувала насильницькі методи, до яких входила кирилізація (зміна графічної системи поширених в СРСР мов на кирилицю), що найбільше цікавить нас у контексті роботи. Це все було пов'язано з метою підкорити і прирівняти сусідні країни [27, с. 5].

Кілька неслов'янських країн, що зазнали таких змін з втратою впливу на них СРСР зайнялися переходом графічної системи з кирилиці на латиницю (молдовська, румунська та тюркські мови), такий курс мовної політики був також передбачений і для кримськотатарської мови в Україні з 2005 року, проте згодом він втратив актуальність, а з 2014 окупаційна влада дозволяє користуватися тільки кирилицею [3, 14, 38].

При поверненні кримських татар на свої етнічні землі у 1990 році, починає активно розвиватися кримська філологія: відкриваються спеціальності, пов'язані з кримськотатарською мовою та літературою, згодом кафедри кримськотатарської та турецької філології [3, с. 1].

ЮНЕСКО занесла кримськотатарську мову як ту, що перебуває під загрозою зникнення через брак можливостей передачі її з поколінь до поколінь [20]. Це питання підіймалося на Першій міжнародній конференції “Мови під загрозою: кримськотатарська та інші тюркські мови України”, що відбулася у Києві 26–27 вересня 2014 року [39].

Отже, мовне питання Криму є доволі складним, адже протягом усієї своєї історії кримські татари страждали від утисків та виселень, у зв'язку з зацікавленістю територією інших імперій (зокрема Російської). Найбільш трагічною виявилася депортація в 1944 році, що поставила на народів тавро «зрадників» та встановила обмеження на повернення до корінних територій, які

потім заселялися іншими народами, в основному – росіянами. Відомо, що у навчальний період 2001-2002 рр. у школах півострова тільки 1% учнів навчалися українською мовою, а кримськотатарською до 2014 року – 191 тисяча дітей, що після анексії Криму Росією зменшилася до 232 дітей. Це впливає на мовну ситуацію півострова, адже діти не мають змоги навчатися, читати підручники, спілкуватися рідною мовою. Це може бути однією з причин, чому наразі кримськотатарська мова входить до переліку мов, яким загрожує зникнення і є об'єктом для обговорень як на наукових конференціях, так і на засіданнях ООН.

1.3. Запозичення та іншомовні вкраплення як елемент мовної характеристики

Як було з'ясовано вище, мовна характеристика проявляється в тексті через різноманітні мовні засоби. У дослідженні нас цікавить образ Криму, що має складну мовну ситуацію, тобто характеризується наявністю різноманіття мов. Через це іншомовні елементи набувають в тексті особливого значення, саме завдяки ним автор створює мовну характеристику персонажів і Криму загалом.

Іншомовні слова, запозичення – це лексеми, які з'явилися в складі нашої мови з інших споріднених і неспоріднених мов [22]. Зараз значна частка цих слів є в сучасній українській мові (орієнтовно 10 відсотків) [17, с. 723] та використовується у будь-якій формі чи стилі [25, с. 54].

Науковці намагалися зрозуміти, наскільки необхідним та доцільним є вживання запозичень. До XIX століття загальні висновки ґрунтувалися на можливості заміни іноземних слів українськими. Були праці, які розглядали це питання з пуристичним характером, серед них І. Огієнко, І. Нечуй-Левицький та Б. Грінченко, але саме Іван Франко зміг довести потрібність іноземної лексики у складі української. Надалі дослідження починають розглядати вже не можливість заміни іншомовної лексики, а причини їх запозичень. «але, по-перше, не було чіткого поділу на причини екстралінгвальні та лінгвальні, не було достатньої деталізації кожного з типів причин, а, по-друге, у питанні про причини

запозичення не було достатньо зорієнтованості на встановлення зв'язку причин запозичення з процесом освоєння слова у мові-рецепторі» [4, с. 11].

Наступним етапом (у другій половині XIX ст.) є створення теорії асиміляції іншомовного запозичення. Науковці починають пропонувати свої поділи, наприклад, А. Шлейхер за ступенем освоєності іншомовної лексики у мові, Я. Грот – за характером її освоєння.

І саме останні дослідження виводять окремі етапи процесу освоєння іншомовного слова (роботи В. Симонок, Г. Сергєєвої та ін.). [4, с. 11]. На думку Л. Архипенко, цей поділ був недосконалим, адже праці недостатньо зображують періоди засвоєння запозичень і зовсім не враховано їх зв'язок з доцільністю вживання [4, с. 12].

Сучасні мовні науки орієнтуються на те, чи запозичене слово є закріпленим у словнику, проте вони зовсім не зважають на «ступінь адаптації запозичень пересічними носіями мови» [4, с. 12].

Повертаючись до етапів адаптації запозичень, варто зазначити, що з них виділяють три наступних:

- Початковий етап. Це саме початок, коли постає вибір між тим, у який спосіб відбудеться запозичення, коли іншомовні слова доводиться з латиниці перенести на кирилицю, серед варіантів є транскрипція та транслітерація.

- Поглиблений етап. Цей період стосується практичного застосування іншомовних слів, тут вже намагаються налагодити зв'язок з українською мовою на граматичному та лексичному рівнях (полісемія, синонімія, антонімія).

- Етап повної адаптації. «лексикографічна обробка, регламентація; на цьому етапі з'являються похідні від запозичених основ, відбувається селекція визначення понять, входження до граматичної системи української мови» . [4, с. 12].

П. Дудик поділяє іншомовні слова за умовою входження до української мови на ті, що з'явилися під впливом немовних (зовнішніх) причин, тобто різної взаємодії нашого народу з іншими у різних сферах, та ті, що з'явилися під

впливом власне мовних (внутрішніх) «серед яких потреба звузити, стилістично (функціональ-но) розмежувати використання іншомовних і власне українських слів і сполучень слів: імпорт і ввіз (товарів), лінгвістика і мовознавство і наука про мову, асиміляція звуків і уподібнення звуків та ін. [12].

А. Коваль ділить їх на дві групи за наявністю чи відсутністю емоційно-експресивного забарвлення: ті, що вже не асоціюються з мовою запозичення, тобто вони вже є засвоєні мовою та ті, що є чужорідними за звучаннями, через що й мають стилістичне забарвлення, вони називаються власне іншомовними [25, с. 54-55]. Про це також говорить у своїй праці П. Дудик [12]. Окрім цього, дослідниця виокремлює авторські запозичення [25, с. 54].

Відомо, що іноземні слова приходять до мов у результаті сильних та тривалих міжнаціональних комунікацій та зв'язків. Враховуючи факт зростання вагомості міжнародних культурної та економічної взаємодії, це є неминучим процесом [5, с. 1-2; 15, с. 2].

Такі контакти українці мали з тюркськими народами, що пов'язані з територіальною близькістю та торгівельними відносинами. Спочатку це були хозари, болгари, кипчаки, а при розквіті Кримського ханства науковцями простежується вплив кримських татар. А. Дочу у своїй праці дослідила Етимологічний словник української мови і виявила в ньому 74 лексеми, які були запозичені до нашої мови з кримськотатарської, а також є ще невизначена частка інших тюркомовних слів [11, с. 124].

Серед запозичень виокремлюють ще один вид: інтернаціоналізми [5, с. 2] – тобто ті слова, які використовуються в багатьох мовах, що є неблизькоспорідненими (в основному на європейських та північноамериканських регіонах) і водночас зберігають спільність семантики, фонетичної та морфологічної будов. Вони зазвичай не мають замінників у мовах, що їх запозичили, використовуються як терміни в різних галузях, серед яких: культура, наука, політика, мистецтво [12; 36, с. 71].

Залежно від стилю тексту, використання запозичень виконує різні стилістичні функції. Найбільш нейтральними вони виступають в науковому,

діловому та публіцистичному стилях, оскільки вживаються як терміни або їх частина. Через те, що запозичення в українській мові мають своєрідну однозначність, у цих стилях саме їм надається перевага перед українськими відповідниками. Проте невмотивоване надмірне використання іншомовних варіантів вважається недоречним [7, с. 54-55].

Іншомовні слова використовуються для опису елементів суспільного, політичного, господарського життя різних країн. Якщо описане поняття присутнє тільки в мові чи на території країни запозичення, то це вже не загальні запозичення – це екзотизми. Їх використовують для того, щоб якісніше зобразити місцевий колорит, а саме: географічні особливості життя та природи країни-реципієнта [12; 23, с. 1; 25, с. 54-55] .

У художніх та газетно-публіцистичних текстах можуть використовувати варваризми – це слова, що можуть бути повністю або частково (або виведеним на основі іншомовного слова) іноземними. Ці слова намагаються перейняти на себе фонетичні та морфологічні риси мови-реципієнта, але структурні риси залишаються від мови походження. Їх не можна назвати запозиченими, адже для цього випадку їх беруть разово для відтворення реальної атмосфери того, що зображується, вони не є засвоєними мовою тексту [25, с. 54-55; 30, с. 2].

Зазвичай запозичення з'являються у мовах з метою збагачення та вдосконалення лексичного складу мови та номінації нових понять і явищ [15, с. 5]. У художніх текстах різноманітні запозичення та іншомовні вклучення мають стилістичну маркованість, це можна пояснити графічною та фонетичною незвичністю цих мовних засобів, через що вони виділяються та створюють контраст між загальним настроєм та лексиконом тексту. Тому автори можуть мати різні цілі використання запозичень та іноземних вкраплень: збагачення та урізноманітнення мови та стилю письменника, створення різноманітних асоціацій або вираження думки. Відштовхуючись від цього вони можуть виконувати конкретні функції, серед яких: номінативна, інформативна, соціально-стилістична, експресивно-оцінна, функція точного висвітлення теми,

мовної характеристики, мовної гри, пародіювання, або авторського самовираження [8, с. 6-7; 37, с. 2].

Окрім цього, Н. Гудима пояснює, що у сучасній художній літературі можуть траплятися запозичення без об'єктивної на то причини та потреби, адже автори намагаються відійти від стандартів, створюючи щось нове та вигадуючи способи надання більшої експресії власним творам [8, с. 138].

У своїй статті Л. Стовбур акцентує увагу на потребі відокремити два види персонажів: іноземних та україномовних. У мовленні перших автор підкреслює саме їхнє походження, національність, а у других – за допомогою запозичень надає мові додаткове комунікативне значення [37, с. 2].

Їхні репліки можуть бути записані графічно мовою оригіналу або транслітеруватися (з дотриманням графічно-орфографічних особливостей мови). У романі Анастасії Левкової «За Перекопом є земля» наявні ці два способи використання іншомовних слів [28].

На позначення у тексті фрагментів іншою мовою у своїх роботах науковці А. Ладиненко, Ю. Картава, К. Близнюк, В. Масановець, М. Ткачівська, Р. Хмелінська, Л. Мовчун та інші використовують поняття іншомовні включення або іншомовні вкраплення, якими ми будемо послуговуватися у практичній частині роботи.

Отже, одним із засобів вираження мовної характеристики є іншомовні слова. Серед науковців існують різні варіанти виокремлення запозичень: за ступенем освоєності іншомовної лексики у мові або за характером її освоєння. А також виділяють три етапи адаптації запозичень, а саме: початковий, поглиблений та етап повної адаптації. Саме завдяки іншомовним словам у практичному розділі ми будемо аналізувати мовну характеристику Криму.

Висновки до розділу 1.

Проаналізувавши праці вітчизняних авторів, було виявлено тенденцію до утотожнення понять "мовний портрет" і "мовна характеристика". А ті науковці, що розділяють ці поняття, сходяться на думці, що поняття "мовного портрету" є

ширшим, охоплюючи не тільки набір мовних особливостей художнього твору, а й характеристику зовнішніх ознак і внутрішнього стану персонажа з деталями про його соціальну, вікову та етнічну приналежність.

Предметом цього дослідження є мовна характеристика Криму. З 2014 року півострів окупований Російською Федерацією, що наразі унеможлиблює детальний аналіз мовної ситуації в регіоні. Кримські татари є одним із корінних народів Криму. Вони послуговуються кримськотатарською мовою, що входить до переліку мов, яким загрожує зникнення. Причиною цьому є зокрема й мала кількість дітей, що навчаються в школах рідною мовою, – у 2020 році 232 дітей навчались кримськотатарською мовою.

Одним із засобів вираження мовної характеристики є іншомовні слова або запозичення.

РОЗДІЛ 2. КРИМ І ЙОГО МОВИ У РОМАНІ АНАСТАСІЇ ЛЕВКОВОЇ «ЗА ПЕРЕКОПОМ Є ЗЕМЛЯ»

2.1. Графічні особливості та форма вираження іншомовних включень

У романі Анастасії Левкової «За Перекопом є земля» паралельно з українською (як нейтральною мовою викладу) регулярно вжиті вкраплення кримськотатарською та російською мовами, що дозволяє досить реалістично відтворити мовну ситуацію на території Криму.

У книзі всього 381 сторінки цілісного тексту, з яких 194 сторінки мають по декілька запозичень, що становить 51% сторінок книги. Із цих сторінок з іншомовними вставками 111 мають кримськотатарську лексику (57%), а 100 сторінок – російську (52%).

У результаті аналізу стає зрозумілим, що найчастіше кримськотатарська лексика не перетинається на одній сторінці з російською, тобто авторка не використовує ці іншомовні включення близько або разом, залежно від ситуації та героїв роману.

Слова, словосполучення та речення кримськотатарською мовою подані у тексті кирилицею. Авторка апелює до того, що така графічна система є звичнішою: «*Айды, айса агола, текяран*» [28, с. 11], назви журналів «*Йылдыз*», газет «*Джемаат*», книг «*Тувгъан эдебият*», молодіжної організації «*Къаплан*», організації «*Къайтув*», коліскових «*Урал дагъы*», «*Дертли къавал*», кольори (*къаверенки* – коричневий), оцінка (*джарты-джурту* – старе, зношене), декілька лексем на позначення росіян (*руслар* – нейтральне, *къазакълар, марушке* – зневажливі).

Вони зазвичай трапляються в описах з визначенням у примітках знизу сторінки (при першому вживанні).

Є лексеми, які пояснюються в самому тексті під час описів авторки, тому в примітках немає їхніх дефініцій: «*Тоді я почула кримськотатарське слово **сандыкъ**¹ - скриня. Мені здавалось тепер, що Крим - це сандыкъ із казок,*

1. Виділення жирним тут і далі наше.

сандыкъ із коштовним камінням, а Бахчисарай у ньому — *сандыкъта сандыкъ*, скринька у скриньці» [28, с. 51].

Кримськотатарська лексика може траплятися як і в тексті, так і в мовленні героїв. У мовленні героїв наявні навіть цілі діалоги кримськотатарською мовою:

«*Къазакъ баласы?* — здивовано перепитував чоловік. — *Я о бизлер киби лаф эте де! Эм де бет сымадан бизимкилерге бенъзей...*» (Вона ж говорить по-нашому. І зовнішність теж...). — *“Руслар да чешит тюрлю ола”* (В росіян різна зовнішність), — відповідала прабабуся. — *“Тильни исе балалар нек тез огрене”* (А мов діти швидко вчаться). Чоловік казав: *“Бизимкилер оларнынъ тилини нек тез огренелер. Бунынъ машалласы бар. Бельки, адам олур”* (Наші швидше вчаться їхньої, ця молодець, із неї будуть люди). — *“Бакъарыкъ”* (Подивимось), — туманно відповідала недовірлива й обережна біта» [28, с. 12].

Також періодично трапляються фрагменти віршів та пісень:

*«Къамыша бакъ къамыша,
Сув нейлесин ямыша.
Буюк сабырлар керек,
Ярындан айрылмыша»* [28, с. 90].

У книзі на 120 сторінці є фрагмент казки кримськотатарською мовою на 11 речень з перекладом на українську мову у дужках). Такі великі включення (1 і більше речень) наявні на 38 сторінках роману.

Фрагменти діалогів, пісень, казок та приказки вводяться в текст кирилицею та виділяються курсивом і зазвичай мають наглядний переклад цілісних речень і фрагментів, а не окремих слів, у тексті або в примітках.

Також є лексеми, подані українською транслітерацією з наголосом або без, сюди входять такі категорії:

- Імена з прикладкою, що описує їхній соціальний статус: *Аніфе-біта’* (прабабуся), *Діляра-букана’* (бабуся), *Едіє-тапта’* (бабуся), *Ісмаїл-картбаба’* (дідусь), *Рефат-емдже’* (дядько по батьковій лінії), *Мухтар-даї* (дядько, мамин брат), *Фатма-дженте’* (дружина брата мами або тата), *Ахтем-оджа’* (вчитель), *Кевсер-анте’* (старша від співрозмовника жінка);

- члени сім'ї: *анашка'* (мама), *бабашка'* (тато), *къартана-къартбабаларымыз* (наші предки), *ана-бабаларымыз* (наші батьки), *къартбабам* (мій дідусь), *ана* (мама), *сой-сой* (родичі);

- релігійні поняття: *дува* (ісламська молитва), *дюрбе* (мавзолей), *езан* (заклик на молитву), *муедзина* (служитель при мечеті), *кенса* (караїмський храм), *мезуза* (сувій з текстом молитви «Шма Ізраель»);

- страви: *сарма* (схоже на голубці), *чиберек* (чебурек), *янтик* (чебурек посмажений без олії), *таташ* (схожі на маленькі пельмені), *кобете* (м'ясний пиріг), *хошаф* (напій із сухофруктів), *парварда* (східні солодощі), *бурма* (рулет), *кесек шекер* (колотий жовтий цукор), *шорбаси* (квасолевий суп);

- речі побуту: *фильджанлар* (маленька чашка), *міндер* (маленький матрац для сидіння), *куман* (посуд для омовіння);

- одяг: *фес* (жіночий головний убір), *халтахи* (традиційний чоловічий убір тюркських народів), *такіє* (традиційний чоловічий убір ісламських народів), *шал* (шарф);

- суспільні поняття: *яшлар* (молодь), *медресе* (мусульманська середня і вища школа), *миллий мектеп* (національна школа);

- географічні альтернативні назви: «*Я тепер і вдома говорила, що їду не в Сімферополь, а в Акмесджит, що хтось відпочиває в Кезлеві, а не в Євпаторії, що хтось із Карасубазару, а не з Білогорська. Сарилар, Кучук-Узень, Уракли, Орталан, Ай-Серез* — сам звучання цих слів перетворювало Крим у моїй свідомості на скриньку, *сандыкъ*, із коштовним камінням» [28, с. 96];

- флора: *чечеклер* (квіти);

- назва кримськотатарського гурту: *Шатур Гудур*;

- поняття, пов'язані з кримськотатарськими традиціями: *айнені* (колискова), *тим-тим* (кримськотатарський народний танок);

- та інше: *сюрюнлік* (депортація), *орьнек* (національний кримськотатарський орнамент), *чешме* (фонтан).

Вставки російською мовою трапляються переважно у формі одного слова або словосполучення. Вони нам доповнюють картину щодо мовної ситуації на

півострові. Навіть у самому тексті з описами від авторки трапляються російські скорочення (*райпо*), назви газет («*Слава труда*»), плакати («*Рабочий класс нуждается не столько в вождях, сколько в товарищах*», «*Работать надо, винтовка рядом*», «*Ты помогаешь ликвидировать неграмотность*») [28, с. 67].

Фрагменти віршів, написаних російською мовою, зазвичай мають всього чотири рядки:

*«Я люблю все больше и больше
Каждый метр этой странной земли,
Раскаленное солнце над нею,
Раскаленные горы вдали»* [28, с. 101].

А також є один вірш, повністю записаний, на 5 строф. Йому надано стільки простору, адже саме він стає прохідним квитком головної героїні до знайомства з крайною-сусідом, куди всі так хотіли потрапити. Проте цей вірш був її матері і випадково потрапив на конкурс. І це були єдині рядки у зошиті героїні, темою яких є «*К Родине великая любовь*».

Так само, як і у випадку з кримськотатарською мовою деякі вставки записані оригінальним алфавітом, а деякі – українською транслітерацією. Таке простежується саме у мовленні персонажів: «*Таких крохотулечек — і вже розділяти за національною ознакою хочете?*» [28, с. 61], «*поганий приклад заразітєлен*» [28, с. 73], «*ніби государство, ніби Україна*» [28, с. 115], «*Твої батьки говорять українською? То вони, напевно, **прієзжєие?** — припустила Віка*» [28, с. 125]. Ці фрази транслюють нам російські наративи, які були поширені на території Кримського півострова.

Рідко, проте трапляються випадки поєднання в одній репліці відразу трьох мов: української як основної та іншомовних вставок кримськотатарською та російською: «— *Я як анань ве бабань (твої мама і тато)?*

— *А ще численні тизелер, алалар, эмджелер, дудулар і навіть оджалар, учительница первая моя, знаєш?*» [28, с. 200];

«*Чому я не там. Чому це все мені недосяжно. **Чому. Не ичюн. Почему***» [28, с. 229].

Отже, у цьому підрозділі ми зосередилися на структурі включень кримськотатарською та російською мовами, які використовує Анастасія Левкова у своєму романі «За Перекопом є земля», серед яких слова, словосполучення, речення та навіть фрагменти на кілька речень. Найбільше сторінок тексту зайняли саме вкраплення кримськотатарською мовою. Враховуючи іншомовні включення в наступних підрозділах ми будемо аналізувати їх, щоб створити повноцінну мовну характеристику Криму у романі.

2.2. Іншомовні включення, мотивовані мовними особистостями персонажів

Роман «За Перекопом є земля» Анастасії Левкової оповідає нам про події до анексії Криму та після. У ньому присутні персонажі кількох національностей, що використовують у своєму житті різні мови (українську, кримськотатарську та російську). І ці герої утворюють ряд мовних особистостей, у мовлення яких авторка вкраплює іншомовні включення. Саме завдяки цим іншомовним включенням ми можемо відтворити мовну ситуацію на території Криму, зокрема й мовну характеристику. Тому далі у цьому підрозділі ми розглянемо, які мовні особистості існують в аналізованому тексті, якими мовами вони послуговуються в житті та як вони відтворюють та впливають на загальний макрообраз півострова Криму.

Оповідь у романі Анастасії Левкової «За Перекопом є земля» йде від першої особи однини, тому найбільше через текст ми знайомимося саме з нараторкою. Вона і є у нас першою мовною особистістю у творі.

Її імені немає у тексті навіть на початку, коли авторка презентує нам трьох дівчат з різними національностями: «*Аліє, Альона і я*» (це і будуть наші основні мовні особистості, але не єдині). За іменем авторки можемо припустити, що наратора звати Анастасія. Без знання про її справжню національність, дуже важко припустити, що вона є росіянку, адже загальний текст у нас є українською мовою, проте деякі російськомовні вставки дають нам розуміння, що вона точно стикається з російською мовою або вживанням росіянізмів, російських наративів. На масштаби цього впливу вказують, наприклад, скорочення від

російських повних назв (*райно* від районное потребительское общество), відокремлення кримських татар та «слов'ян», прослуховування альбому Земфіри під назвою «*Прости меня, моя любовь*» та інше.

І справді це відбувається при спілкуванні в сім'ї та з соціумом: тато розмовляє «пафосною російською» і, за словами авторки, «не відчуває мови», як його дружина та донька, у будинку дідуся та бабусі були книги «Ленін і діти» Бонч-Бруєвича, газета «*Слава труду*», дідусь називав бабусю «*Шурочкою*», що є російським варіантом імені Олександра, у їхніх діалогах є вставки російських слів українською транслітерацією («*Еее, — махає рукою дідусь. — Розвалили Родіну — Горбачов, американці... Та в НАТО збирається... А тут ці ще понаєхали, вимагають... Пред-дательі, — каже дідусь із подовженим «д», і від цього слова мені у сонячному сплетінні робиться боляче*») [28, с. 29].

Висновок про вплив у сім'ї російської мови, російських наративів та радянської свідомості остаточно приходить тоді, коли ми дізнаємося про вірш мами Анастасії, він повністю написаний російською мовою та пронизаний захопленням та прославленням «Родины», що завершується рядками «*Тихим светом из души струится / К Родине великая любовь*» [28, с. 37-38]. Також на це вказує вибір улюблених книг Анастасії у незрілому віці: «В молодшій школі я найбільше люблю “*Родничок*” і “*У тридев'ятому царстві, тридесятому государстві*”, а ще — «Легенди Криму» [28, с. 21]. Зрозуміло, що в молодшій школі дитина ще не є спроможною зробити самостійний вибір, тому всі її вподобання та переконання йдуть саме від тих людей та речей, що її оточують, особливо родини.

Також вплив на неї справила школа та зарубіжна література, саме з цього предмету вона ходила на олімпіади і здобула одного разу третє місце на республіканському рівні. Знання, які вона здобула завдяки підготовці до конкурсів з літератури, вона демонструє у творі шляхом цитування російських письменників, наприклад, Юлію Друніну: «*Я люблю все больней и больнее / Каждый метр этой странной земли, / Раскаленное солнце над нею, / Раскаленные горы вдали*» [28, с. 101]; Волошина: «*Жизнь человеку дана одна, и*

прожити її надо в Крыму» [28, с. 151]; Палєвіна про «вічну достоєвщину, що переслідує русского человека» [28, с. 181].

Навіть її хлопець Влад, який з'являється в її житті вже тоді, коли героїня починає цікавитися, вивчати та використовувати українську мову, неодноразово в тексті підкреслює те, що в її мовленні простежується *«тоска російської літератури»*, *«що зараз вирине хлыстик, дерзновенно чи зыбкий»*, *«Здесь русским духом пахнет» [28, с. 179].*

Тобто бачимо, що вплив сім'ї та школи є на Анастасію таким великим, що вона мимовільно повертається до своєї рідної мови, яку використовували в її сім'ї, якою вона читала різні тексти.

Окрім причетності до російськомовного оточення, на дівчину великий вплив справило – кримськотатарське, яке сформувалося ще в дитячому садочку після знайомства з Аліє – одноліткою кримськотатарського походження. У тексті проявляється великий інтерес і те, що кримськотатарська мова є частиною життя головної героїні-авторки, по тому, як гармонійно вона вводить у текст кримськотатарські слова, інколи використовуючи українську транслітерацію, ніби бажаючи досягти ефекту природності, щоб нічого не виділялося (перекладає включення кримськотатарською мовою для своїх читачів у тексті або в примітках): *«Аліє, пурхаючи від плити до столу, в мідній, натертій до блиску джезві зготувала каву собі, батькові та мені, налила її у маленькі фильджанлар, поставила поряд кесек шекер — колотий жовтий цукор. Спершу гостей частують кавою, цукор при цьому їдять уприкуску; потім — обід чи вечеря. Тьотя Айше заходила готувати щось громіздке й роздавала Аліє і дяді Бекіру завдання. Я просила дати завдання й мені — та де там. Моя справа була говорити і слухати, бо ж я мусафир — гостя» [28, с. 57].*

Анастасія знає кримськотатарську на такому рівні, щоб будувати діалоги з кримськими татарами і розуміти їх: *«... постукала й голосно запитала: “Эвдесизми?” (Є хто вдома?), то вийшла бабуся у хусточці, зав'язаній на потилиці, і сказала, що Ахтема вдома немає, ба гірше:*

- сыгыр бакъа (Він пасе корову), — уточнила вона.

- *Сыгыр? (Корову?) Бакъа? (Пасе?) — здивувалася я. — Къайда? (Де?)*» [28, с. 145].

Інколи вона вставляє цілі речення в текст кримськотатарською: «*Ахтем, насылсынъ? (Як ти?)*» [28, с. 146], «*Але чому? Не хыярым шей? (Що за фігня?)* Ахтеме, ти ж учив нас бути активними!» [28, с. 147].

Навіть може вставити кримськотатарською мовою фрагменти з обценною лексикою: «*Головне — ти не сказав “сиктир кет башымдан” (від їбись від моєї голови), навіть якщо це й мав на увазі, — засміялась я*» [28, с. 149].

Сама авторка відчуває на себе різний вплив мов, при використанні яких вона змінюється і відчувається інакше: «*Одна я — була колись у розмові кримськотатарською: то лагідна, то розлючена, то сумна, то весела. Друга я — англomовна: впевнена у собі й трошечки галаслива. Третя — україномовна: вдумлива і розважлива. Третя, точніше, щонайперша я — звичайно, рідномовна, себто російськомовна. Якою я є у своїй найзвичнішій мові? Логічно було б відповісти — різна, адже російською я послуговувалась і в радості, і у горі. Проте ні, з російською я таки не різна, але про це я матиму нагоду поміркувати пізніше*» [28, с. 36].

Ці вагання також проявляються через текст, коли ми бачимо в одній репліці-коментарі авторки взаємодію трьох мов: української як основної нейтральної мови тексту і водночас однієї з мов, які використовує Анастасія, російської як її рідної мови та кримськотатарської як мови, що пов'язує її з Кримом – територією проживання: «*Чому я не там. Чому це все мені недосяжно. Чому. Не ичюн. Почему*» [28, с. 229].

Цікавим є, що вона вказує на те, що російська мова не може передати всіх її настроїв та відчуттів, хоч і є мовою, якою вона спілкувалася найбільше, з самого свого народження. Це вказує на те, що героїня вбачає недосконалість в експресивній функції мови. Тут можемо розглянути варіант причин використання російської мови в тексті. Виходить, що вона не є у нас нейтральною, а також в тексті немає висновку про те, як же відчувається героїня у моменти її використання. Якщо авторка не пояснює нам цього, тоді можемо

припустити, що російська мова використовується в тексті саме для того, щоб показати, що ця мова входить до тих мов, які складають цілісний образ Криму та його мовну характеристику, адже нею спілкується значна кількість персонажів, відтворених зі справжніх людей, що оточували нараторку.

Кримськотатарським оточенням, з яким взаємодіяла головна героїня – є кримськотатарська родина її подруги Аліє. І Аліє у нас виступає другою мовною особистістю. Дівчинка взаємодіє як і з кримськотатарським середовищем, так і з україномовним (як подано в тексті), тобто першим є її родина і вона спілкується вдома кримськотатарською мовою. Найбільша кількість кримськотатарської лексики в мовленні Аліє трапляється саме у період її дитинства, як нам відомо, на той час вона не знала російської і не могла комунікувати з дітьми з садочку, саме вона надихнула Анастасію вивчити в дитинстві кримськотатарську мову.

У підлітковому віці ми все менше бачимо включень кримськотатарською мовою при розмовах цієї героїні з іншими, але є фрагмент, де вона спілкується з жінкою кримськотатарською мовою: *«Лише одна жінка відмовилась говорити. «Алиеге айтарым, санъа айтмам». (Аліє розповім, тобі ні). Аліє переконувала: «Я о къырымтатарджа лаф эте де!» (Але ж вона розмовляє кримськотатарською!) Проте бабуся була несхитна. Високе, майже без зморшок, чоло, запалі темні очі, широкі крила носа, вузькі стиснуті губи. «Бу бизим тилимиз, ябанджыларгъа онда лаф этмеси ляйыкъ дегиль» (Це наша мова, чужі не гідні нею розмовляти)»* [28, с. 84].

Це може бути пов'язано з тим, що у шкільний період діти більше починають взаємодіяти зі своїми однолітками та іншими дорослими. Враховуючи, що вставок кримськотатарською мовою у неї стає зовсім мало, бо основною мовою Криму є зовсім не вона, а російська.

З останньої цитати, яка була наведена вище, також можна зрозуміти, що старше покоління кримських татар є несхитним щодо чужинців, чого не можна сказати про молоде покоління, яке уособлює Аліє. Це простежується при розмовах родини Аліє, яка є доволі консервативною, саме від них йде найбільша частина кримськотатарської лексики, особливо цілих діалогів: *«“Къазакъ*

баласы? — здивовано перепитував чоловік. — *Я о бизлер киби лаф эте де! Эм де бет сымадан бизимкилерге бенъзей...*” (Вона ж говорить по-нашому. І зовнішність теж...). — *“Руслар да чешит тюрлю ола”* (В росіян різна зовнішність), — відповідала прабабуся. — *“Тильни исе балалар нек тез огрене”* (А мов діти швидко вчаться). Чоловік казав: *“Бизимкилер оларнынъ тилини нек тез огренелер. Бунынъ машалласы бар. Бельки, адам олур”* (Наші швидше вчаться їхньої, ця молодець, із неї будуть люди). — *“Бакъарыкъ”* (Подивимось), — туманно відповідала недовірлива й обережна біта́ [28, с. 12]; приказок: *«Анай ачувланса, къар устюнде къазан къайнатыр»* («Коли жінка розгнівається, в неї казан і на снігу закипить») [28, с. 61], *«Козь тиймесин»* (те ж саме, що й «аби не зурочити») [28, с. 62], *«Сувгъа таянма — душмангъа инанма»* («Не спирайся на воду — не вір ворогу») [28, с. 111], *«Ана киби яр олмаз, ватан киби ер олмаз»* («Немає любішої людини, ніж мати, немає любішої землі, ніж Батьківщина») [28, с. 111], *«Къуш ювасыз олмаз, инсан — эвсиз»* («Не буває птахів без гнізда, а людини без дому») [28, с. 111], пісень (*«Фурун устюнде курек, / Туташып, яна юрек. / Чокъ дертлере даяндым, / Бунъа да даянмакъ керек»* [28, с. 111] (кримськотатарська народна пісня) та інше. І варто звернути увагу, що тут найвиразнішою кримськотатарською консерваторкою вважається «недовірлива, але смілива» прабабуся Аніфе-біта́, що має найбільший вплив у сім’ї Меметових: *«Це був ритуал: спершу мав вийти баба як глава вогнища, згодом долучалась Аніфе-біта́ (ось хто був тут главою насправді), яка, через свою вдачу, не могла ні ховатись у кімнаті, ані мовчати»* [28, с. 9]. Від Аніфе ми дізнаємося основні лексеми для зневажливого позначення кримськими татарами росіян: *«“Бу кимнин къызчыгы?”* (Чия це дівчинка?). *“Къазакъ баласы?”*, - трохи зневажливо відповідала Аніфе-біта́...» [28, с. 12] (Къазакъ баласы – це зневажлива назва дітей-росіян); вона забороняє використовувати багато російських слів: *«Русча лаф этме!»* (Не говори російською!) [28, с. 13]; співає пісні кримськотатарською мовою: «», розповідає казки «і починались вони незмінно: *“Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен...”* (Чи було колись, чи не було...)» [28, с. 14]; передплачує по кілька екземплярів журналів з кримськотатарською назвою

«Йылдыз»; висловлює свою думку щодо мовного питання в Криму: «Рус тилини Русие девлети кьорур, украин тилини Украина девлети, озь тилимизни исе тек озюмиз кьоруй билемиз» («Російську мову захистить держава Росія, українську - держава Україна, а нашу можемо захистити тільки ми самі») [28, с. 128]. Бачимо, що кримськотатарська мова в цьому випадку виконує експресивну, де показує нам ставлення героїні до проявів російського та намагання продемонструвати цю думку іншим, перекладаючи це на українську мову.

Також варто зазначити, що з'являється відчуття, ніби ми підслуховуємо за персонажами, які спілкуються в романі кримськотатарською мовою, адже це незнайома для нас мова. І з метою донесення думки цих діалогів авторка перекладає іншомовні вставки українською мовою. Саме те, що Аніфе-біта розмовляє в тексті тільки кримськотатарською мовою, підкреслює її недовіру та обережність щодо чужинців.

Окрім цього, на противагу серед кримських татар є ті, хто соромляться і називаються при інших російськими варіантами своїх імен: «Але виходила вона не за Сабрі, а за Сашку» [28, с. 89], «А чому Мавіле називає себе Мариною перед рускіми?» [28, с. 62]. Зважаючи на історичні обставини, які розглядалися в розділі 1.2 «Мовна ситуація в Криму», кримські татари хотіли приховати своє походження, щоб зняти з себе ярлик «зрадників» та нарівні спілкуватися з тими, хто їх оточує, не отримуючи жодних образливих коментарів услід чи прискіпливого ставлення.

Ще однією виразною мовною особистістю у романі є Альона. Дівчинка за національністю – українка, але ні її родина, ні вона зовсім на це не зважають, про це нам вказує російське ім'я героїні, а також інформація про те, що й сама вона не розмовляє українською, а лише російською. Такі висновки ми не можемо зробити без контексту та додаткової інформації, адже основною мовою діалогів є українська, про це нам стає відомо з обговорення підлітками мовного питання на 87 сторінці. Вона з дитинства намагалася копіювати свою маму, тому ймовірно, що багато лексики та настроїв дівчинка взяла саме від неї. І з'ясовуємо, що таких, як Альона, більшість. Навіть не важливо, якої національності є молодь

(особливо це стосується українців та татар) – вони спілкуються між собою російською та мають проросійські погляди, які ілюструють в обговореннях.

Альона спокійна, інтроверт, цікавиться природою, тваринами, цікавилася тілесною, але не емоційною природою (не цікавила колаборація і тд), не дуже любила дебатувати (вигадувала відмазки), а потім зовсім й виїхала до Німеччини. Після почутого про Україну 2014 року вона пройнялася подіями, які сталися, узяла квитки на літак та почала брати участь в Євромайдані. Бачимо, що в її свідомості відбулася зміна, дівчинка вже має прояви розуміння власної національності, а сприйняти себе за росіянку не може й не хоче, незважаючи на те, що раніше її зовсім не цікавило мовне та національне питання : *«...коли мене питають, звідки я, то кажу з України. Раніше казала, що з Криму, але, по-перше, не всі його знають, по-друге, багато думають, що це Росія. А тоді вважають, ніби я з росіян. Мені це неприємно»* [28, с. 219].

Наступною українкою, що не зацікавлена в мовному питанні, була Аня Дорошенко. Вона не просто не показує, що її турбує проблема української мови, а й висловлюється, що *«Якщо загрожує мові, то на фіг вона взагалі потрібна»* [28, с. 125]. З тексту, але не фрагментів мовлення, можемо дійти висновку, що вона теж спілкується російською. Тобто серед молоді достатньо тих, хто не вбачає важливості використання державної мови та мови своєї національності.

Для того, щоб хоч трохи показати, що підлітки спілкуються російською, у тексті наявна невелика кількість транслітерованих росіянізмів, що виражають їхнє захоплення (*«Ваще»*), людей, що на території Криму спілкуються українською, вони називають *«прієзжє»*, те, що стосується їхньої обмеженої групи – *«внутряк»* і подібне.

Іншою мовною особистістю є хлопець Борис. Він намагався говорити українською на дебатах: *«трохи задумувався над словами, часто спотворював, казав «вось» замість «ось» і «тарно», «губити», взагалі, плутався з «т» і «г», з «и» та «і», й лише зусиллям волі не зіскакував у звичнішу мову»* [28, с. 45]. Знав багато про історію Криму, виринають російські слова (*заплаточки*).

Серед дорослих яскравими є приклади двох учителів: вчителька української мови та літератури (Олена Василівна) і вчителька зарубіжної літератури (Інна Іванівна).

У цьому випадку вчителька української літератури повністю відповідає своїй діяльності: сама вона з Луцька, її українська мова «плавна й багата», у якій вона використовує багато незнайомих донині для авторки слів, вона навчає дітей української літератури так, щоб їм було це цікаво, наприклад, використовуючи для опису Шевченка такі слова, як «денді» і «франт».

Повною її протилежністю є вчителька зарубіжної літератури. Інна Іванівна зображується прихильницею всього російського: із захопленням розповідає про Пушкіна та Достоевського, цитує їх та інших російських письменників, питаючи учнів: *«Ви відчуваєте, яке воно – наше?»* [28, с. 53]. Її репліки подаються основною мовою тексту – українською зі вставками російською мовою: *«Ми повинні пишатися тим, що живемо в Криму, адже це край, **воспетий** видатними російськими письменниками, яких шанують у всьому світі, - Саном Сергійчем Пушкіним, Львом Ніколаїчем Толстим, Антоном Паличем Чеховим...»* [28, с. 53]; може підібрати до будь-якої ситуації та зачитати в оригіналі фрагменти віршів Пушкіна: *«Славянские ручьи сольются в русском море...»* [28, с. 55]. Вона сперечається з учнями про мовне питання і ставить під сумнів їхню національність (особливо кримських татар), апелюючи до мови, якою вони розмовляють найкраще, до мови літератури, яку вони читали найбільше (нею виявляється російська). І в результаті для Інни Іванівни всі учні є росіянами. Окрім цього, вчителька зарубіжної літератури не може прийняти того, що її улюблена учениця, яка ходила на олімпіади та займала там призові місця, має хист і бажання вивчати українську мову та літературу і намагається викликати у неї сором: *«Слухаєш неймовірні **росказні** замість того, щоб розвивати свій літературний талант. Чи, може, хочеш стати українським або кримськотатарським письменником?»* [28, с. 55].

Є також другорядні негативні персонажі, у мовленні яких трапляються російські слова, наприклад, ряджені, який побив вчителя за те, що він навчає в

Криму дітей української: «*Чєво-чєво? Яке «пачекайте», яке «мине»?! Ти чого наших дітей вчиш? Ким вони в тебе стануть?»* [28, с. 147]. І також, якщо звернути увагу на імена дітей, то деякі з них мають російські варіанти: Альона та Ніколай.

Отже, включення іншомовних елементів до тексту роману «За Перекопом є земля» не є випадковим чи хаотичним, вони завжди мотивовані різними причинами: поглядами, національностями, мовами спілкування та соціальними статусами. Хоч основною мовою роману є українська, завдяки мовним особистостям, можна зробити висновок, що насправді у зображуваному суспільстві домінує російська: нею спілкуються і українці, і кримські татари. У той час кримськотатарська мова існує тільки при спілкуванні кримських татар між собою. У випадку, якщо у групі є різні національності, перевага надається російській мові. Звернемо увагу на дітей, адже вони найяскравіше представлені в тексті, а також через них проявляються наслідки впливу дорослих. Насамперед розуміємо, що найбільше часу підлітки проводять у школі, більш ймовірним є те, що викладання у них саме російською мовою (окрім української літератури), але точно не кримськотатарською. Це добре проявляє нам наслідки радянської політики, що згадувалося в розділі 1.2 «Мовна ситуація в Криму» і мовну ситуацію в школах.

2.3. Вплив комунікативних ситуацій на появу іншомовних елементів

Крім мовних особистостей та умовних біографій персонажів, на появу іншомовних вкраплень у тексті впливають конкретні комунікативні ситуації.

Найбільш поширеним є використання транслітерованих українською кримськотатарських слів та словосполучень у тексті при описах понять, що стосуються кримськотатарських звичаїв членів сім'ї кримських татар (екзотизми): героїня скучила за езаном (заклик мусульман на молитву), тим-тим (кримськотатарський народний танок), айнени (колискова) та подібне.

У іншому випадку трапляються великі вставлення кримськотатарської мови на кілька речень, наприклад, коли хтось з родини Меметових співає пісню:

«Къамыша бакъ къамыша, / Сув нейлесин ямыша. / Буюк сабырлар керек, / Ярындан айрылмыша» [28, с. 90] (Аліє співає кримськотатарську народну пісню), «Фурун устюнде курек, / Туташып, яна юрек. / Чокъ дертлере даяндым, / Бунъа да даянмакъ керек» [28, с. 90] (кримськотатарська народна пісня); репліки родини: «“Насылсынъыз, дюльберлер?” (Як справи, красуні?)» [28, с. 57]; їхні вигуки: «Алагъа шукюр» (Слава Богу) [28, с. 60], «Вай-вай» (як українське «гей», «ой» і подібне) [28, с. 61]; побажання: «Аш татлы олсун!» (Смачного!) [28, с. 61]; прислів'я й приказки: «Апай ачувланса, къар устюнде къазан къайнатыр» («Коли жінка розгнівається, в неї казан і на снігу закипить») [28, с. 61], «Козь тиймесин» (аналог «аби не зурочити») [28, с. 62], «Сувгъа таянма — душмангъа инанма» («Не спирайся на воду — не вір ворогу») [28, с. 111], «Ана киби яр олмаз, ватан киби ер олмаз» («Немає любішої людини, ніж мати, немає любішої землі, ніж Батьківщина») [28, с. 111], «Къуш ювасыз олмаз, инсан — эвсиз» («Не буває птахів без гнізда, а людини без дому») [28, с. 111], «Бир заманда копюрде кот токъушкан тувгъан» (Колись на мосту дупами зіткнулись) [28, с. 79]; трапляються навіть репліки з обценною лексикою: «Головне — ти не сказав “сиктир кет башымдан” (від 'їбись від моєї голови), навіть якщо це й мав на увазі, — засміялась я» [28, с. 149].

Опис цікавих звичаїв кримських татар в депортації: «У нас, щоб дізнатися, звідки ти родом, запитують: з чим їси чибереки? Якщо з **катином** — кислим молоком, — то зі степової частини. А якщо з **турушу** — квашениною, — то південнобережці. Я до заміжжя їла з **катином**, а як вийшла заміж — стала їсти з **турушу**» [28, с. 142].

Є кримськотатарські слова, що трапляються в тексті українською транслітерацією, вибірку з яких було представлено у розділі 2.1 «Аналіз іншомовних включень за формою».

У театрі в Криму хоч і мало, але ставили вистави кримськотатарською мовою, що проілюстровано в романі у форматі десяти речень кримськотатарським алфавітом з поділом на дві частини і перекладом у дужках [28, с. 120]. У тексті йдеться про те, що дуже мало мистецьких центрів у Криму

використовували кримськотатарську мову: з театрів у тут згадується тільки один, і саме з його вистави авторка вводить іншомовний текст. Більш ймовірно, вона хоче підкреслити, що все ж в Криму відбувалися такі дієства, незважаючи на те, що уряд півострова підтримував творчу діяльність саме російською мовою.

Якщо перейти до російськомовних вкраплень, то вони зазвичай трапляються, щоб показати нам причетність до всього російського, наприклад, вони трапляються при мовленні чи описі людей, які говорять російською мовою та транслюють російські наративи.

Розглянемо для початку випадки іншомовних включень, що дають нам розуміння, що наявна ситуація в тексті транслює російські наративи.

Наприклад, редактор журналу *«Крымская правда»* висловлювався *«украинский язык — язык черни»*, а сама вона славилася заголовками на кшталт: *«Сохраняйте бдительность, славяне!»*, *«Украинствующие и малороссы»*, *«Украина — не Россия, Украина — это болезнь»*, також згадується, що в ній було опубліковано статтю Наталії Астахової *«Принесённые ветром»* і у тексті є з неї цитати: *«Скажите на милость, осталось ли хоть что-то в этом несчастном, замордованном вами Крыму, над чем бы вы не надругались? Земля, море, вино, горы, сады, виноградники, города, сёла — всё подёрнуто паутиной ваших притязаний, всё либо разорено-разворовано, либо облито нечистотами ваших помыслов. Осталось разве что небо. И то заходится в нём крик муэдзина, перекрывая все прочие звуки ранее мирной жизни»* [28, с. 170].

Перше, на що варто звернути увагу у цьому фрагменті – це назва журналу. Сама вона містить у собі посилення на територію, де відбувається публікація, тобто Крим. Проте мовою цього заголовку є не українська як державна мова України, до складу якої належить Крим, і не кримськотатарська як рідна мова кримськотатарського народу, а саме російська мова. Тобто редакція цього журналу байдужа до мовного питання в Криму та важливості як української, так і російської мови. Враховуючи заголовки та фрагмент статті, які подані далі, команда журналу повністю підтримує політику Росії та поширює російські

наративи. І для того, щоб максимально реалістично донести це до свого читача, авторка використовує мову, якою цей текст і був написаний – російську.

Також Анастасія Левкова за допомогою російських словосполучень акцентує увагу на лицемірну, свого роду шовіністську політику Росії, наприклад: *«Пам'ятаю, в одній з публічних дискусій він обурювався конференцією о мовному питанні, яку незадовго до того провів “Русский центр”»* [28, с. 172]. Справа в тому, що далі йдеться про те, що на конференцію про мовне питання не запросили представників різних мов на півострові таких, як українці, кримські татари, караїми, а також не було фахівців з міжетнічних відносин.

Окрім цього, згадуються й інші впливи Росії, наприклад, Російська православна церква називає Київський патріархат «раскольниками», хоча сама Московська церква, як згадувалося в тексті, пішла саме від Київської. Тобто з'являється ще одна сторона характеристики російської політики: суперечність.

Варто зазначити, що головна героїня, якою і є сама авторка, періодично використовує стосовно російської території та літератури словосполучення *«тоска безысходная»*, а надалі й просто *«тоска»*, *«російське село було – суцільна тоска...»*, *«...Влад, підсміюючись, сказав, що в моїх повідомленнях читається тоска російської літератури...»* [28, с. 179].

Саме через ці репліки ми можемо прослідкувати, що ставлення Анастасії до проявів у житті російської зовсім неприхильне, тому вона використовує слово «тоска» не просто при описі власних вражень, а й для переказу слів свого хлопця, який підмітив у її мовленні те, про що вона не бажає згадувати. Вона це робить, щоб виразити силу впливу цих слів на себе.

Це також проявляється у фрагментах, де мав би використовуватися прикметник «російський». Тут авторка заміняє його на «руській», що сприймається гостріше та грубіше: *Рускій культурний центр*, *«А чому Мавіле називає себе Мариною перед рускіми?»* [28, с. 62], *«Доцю, ми – рускіє»* (мама), *«Коли приходять рускіє й кажуть: тут не повинні жити кримські татари...»* (авторка), *«Русской общиной»* [28, с. 115], *«“Білий мускат Червоного Каменю” – уперше зробили, мабуть, тоді, коли Крим був Росією, та ще й, певно,*

винайшов його якийсь **русский**» [28, с. 117], «Утаєва! Ти ж **русская**! Чому ти не захищаєш своє?» [28, с. 124], «...**русская**, але ти хороша **русская**» [28, с. 129], «... я всього лишень подружка з **хороших русских**» [28, с. 131], окрема інсталяція в музеї з надписом «Добро пожаловать в **Русский мир**» [28, с. 179], «У місті **русской слави...**» [28, с. 190], «Севастополь – **“самый русский город на Земле”**» [28, с. 191], «...їм простіше їздити в **русскоязычний Крим**» [28, с. 204].

Російськомовні вкраплення трапляються в мовленні підлітків, як зазначалося в попередньому підрозділі, вони можуть виражати емоції мовця («**Ваще**»), їхні реакції на людей, що на території Криму спілкуються українською («**прієзжисе**»), локальні поняття, що стосується обмеженої кількості людей – («**внутряк**») (проте чомусь при озвученні російських наративів використання включень російською мовою не було простежено); а також у репліках дорослих при різних обставинах, наприклад, коли вони проявляють свою проросійську позицію: реагують на відкриття кримськотатарської школи: «**Таких крохотулечек – і вже розділяти за національною ознакою хочете?**» [28, с. 61]; російські наративи: «**Бо поганий приклад заразітелен**» [28, с. 73], «**ніби государство, ніби Україна**» (викладач політології) [28, с. 159], «**І нинішній президент своїми розсусолованнями про це (далекість України до свободи слова та багатокультурності), а ще про буцімто-Голодомор, відводить подлінну Україну в неприйнятний для нас світ**» [28, с. 116], «**Твої батьки говорять українською? То вони, напевно, прієзжисе**» [28, с. 125], «**... що за хохляцкий язык... що за хохли єдут!**» [28, с. 126].

Не завжди ці наративи реалізуються в мовленні дорослих людей з проросійською позицією, вони також наявні в розмовах підлітків, які засуджують і висміюють російські методи: «**Ідеальні умови для стирання всього національного, для формування радянського народу, — повторився Боря. — Того, який любить і **чит** свою владу, зокрема тому, що, обслуговуючи її в санаторіях, отримує за це немалі гроші, який говорить новомовою, користується всіма благами — спецмагазинами, пепсі-колою...**» [28, с. 163].

У такому випадку іншомовні вкраплення додають певної іронії до репліки персонажа і приховано висміюють предмет обговорення, що в свою чергу показують ставлення мовця до ситуації.

Тут бачимо, що дорослі в тексті подані як консервативні прихильники російської політики і наративів, а от з молоддю не все так просто, адже авторка нам подає два полюси ставлення до російських проявів: вкраплення в мовленні прихильної до російського молоді використовуються, щоб показати справжнє ставлення героїв, а в мовленні противників – щоб виразити їхню відразу та насмішку.

За допомогою цих слів один з героїв (Боря) ілюструє нам ситуацію на морі під Феодосією: « – *Та ти шо, там навалять **отдыхаючі**, ці **тюменські нефтяники** — це просто жахливо. Південний берег — це взагалі жахливо.*

– *Які ще **тюменські нефтяники**? (...)*

– *А тому, що весь **ЮБКашиний** сервіс, — пояснював Боря, щоправда, плутано, — заточений на **тюменського нефтяника**, який 10 місяців гарує, відкладаючи гроші на **костюм с отливом** — і в Ялту.*

– *А чому **тюменський нефтяник** їде саме в Крим? (...)*

– *Бо в нас точно так само направо й наліво роздають російські паспорти, а потім, коли проб'є годинник, то скажуть, що прийшли захищати **соотчественників**» [28, с. 163].*

Щодо кримських татар часто з'являються негативні коментарі на вулиці про будь-якій їхній діяльності, купівлі будинку саме з використанням російських слів: «*предатели, предатели...*», «*Вон атсюда, предатели, вам здесь не места*» [28, с. 91], «*... але про що завжди говорять татари? Тільки про депортацію — одне й те саме, талдичать і талдичать*» [28, с. 122].

З тексту видно, що авторка хоче підкреслити ці репліки і відтворити зв'язок, що саме прихильники російської політики, що спілкуються російською мовою мають прискіпливе ставлення до кримських татар. Це добре відтворює справжню історію кримськотатарського народу, адже саме з 1944 року на них стояло тавро «зрадників», яке підтримувала більшість членів СРСР.

Продовжуючи цю тему, варто звернути увагу, що старше покоління на території Криму має доволі багато проявів пережитків радянщини, і в аналізованому романі вони проявляються в різних фрагментах російською мовою (адже це один із наслідків російської політики), наприклад, фрагменти віршів: вірш дідуся після смерті його пса: *«Вилли, Вилли, где твои глазенки, / Полные задора и ума, / Где твой лай приятный, звонкий, / Почему ушёл ты от меня?»* (с.66-67); прислів'я та приказки: *«Не расти голенаста, а расти пузаста»* [28, с. 131] при посадженні розсади казала бабуся авторки; короткий зміст казки, яку розповідав дідусь: *«про усатого-полосатого, деток в клетке і дом, который построил Джек»* [28, с. 132]; написи на нагородах дідуся: *«Родине честь и отвага», «За 20 лет безупречной службы», «Холодная голова, горячее сердце, чистые руки»* [28, с. 67]; написи на плакатах, що були надруковані в часи юності дідуся: *«Рабочий класс нуждается не столько в вождах, сколько в товарищах», «Работать надо, винтовка рядом», «Ты помогаешь ликвидировать неграмотность»* [28, с. 67] та назви експозицій у музею в Криму: *«Русский самовар. Традиции чаепития», «Крымского ларца»*.

Отже, включення кримськотатарською мовою використовуються для реалістичного відтворення мовлення кримських татар між собою, їхніх традицій, які проявлялися у фрагментах приказок, пісень, казок та ін., а також інших деталей їхнього життя. Водночас російськомовні слова, словосполучення та речення авторка вводить у текст з метою виокремити персонажів з російськими наративами у провокативні моменти, а також за допомогою них вона зображує наслідки політики СРСР.

2.4. Українська мова як нейтральне тло роману Анастасії Левкової «За Перекопом є земля»

У романі «За Перекопом є земля» Анастасія Левкова послуговується українською мовою як нейтральною основою оповіді, тобто вона виконує саме інформативну функцію і має донести до читача основну інформацію тексту в доступній для нього мові та формі. І тут розуміємо, що основною цільовою

аудиторією книги є саме україномовні читачі. Українською мовою подано як описи, так і більшість реплік героїв.

Тут варто зупинитися детальніше, адже при наявності іншомовних вкраплень у тексті в ситуаціях, пов'язаних з носіями конкретної мови, читач може очікувати, що кожна поява кримського татарина або російськомовного має супроводжуватися репліками відповідно мовою, проте це не завжди так. Є персонажі, про чю мову спілкування ми дізнаємося з тексту або здогадуємося, наприклад, «— *Ось у нас українка*, — вказала я очима на Альону.

— *Так вона говорить російською*» [28, с. 87];

«*А в нас була класна вчителька української в школі, і клас був гарний — там рушники, портрет Шевченка. Ми любили українську мову, — казала Люда, на слові «рушники» переходячи на українську*» [28, с. 125].

А потім виявляється, що майже всі персонажі спілкуються російською мовою, а в тексті це ніяк не проявляється у їхньому мовленні, хіба інколи авторка може додати в них декілька російських слів, як, наприклад, нараторка у своїй оповіді має інтерлінгвальні включення російською мовою.

Цікавим моментом у тексті є висвітлення впливу на дитину двомовної сім'ї в ситуації з українським словом «люба», що використовувала бабуся Анастасії до всіх людей, які їй були до вподоби, яке є свівзвучним з іменем Люба: «*“Так, любя”*, — підтверджувала бабуся так, що насправді нічого не підтверджувала, але й не заперечувала. *Любами* бабуся називала всіх дорогих їй жінок і дівчат. Коли я зверталася так до подружок-однокласниць, вони обурено відповідали: *“Я не Люба, я Альона”* (Таня, Света, Оля) — так я відкрила, що *Люба* в російській — це тільки ім'я, а не загальна назва, як думалось мені змалечку» [28, с. 27].

Є фрагменти в романі, де українські слова підкреслюються розрідженим текстом. Основна причина — це бажання виділити це слово з речення та надати йому гострішого емоційного забарвлення: «*Він каже, що там не вся правда, я перепитую: не все — правда? Він каже: я думаю, все, але не вся*»; передати настрій авторки та її ставлення до ситуації, що відбулося: «*Я ж тут — незаслужено. Я ж — примазалася*», «*а чи маю — я - право?*» [28, с. 167].

Окрім цього, у романі використовуються слова українською мовою з емоційним забарвленням, наприклад, зменшено-пестлива лексика: «*А в Крим я їздив кожне літо починаючи з п'яти **рочків***» [28, с. 205]; згрубілі слова та вирази: «*Ленура називали «**чорномазий**», бо він був смаглявий і з чорним, ніби смола, волоссям*», «*“мішок жиру” і “диви, диви, жир скрапує, як із чебурека в татарському кіоску!”*» [28, с. 23], «*А що я про нього повинен думати? Ти знаєш, що твій дідусь боровся проти цих **молокососів***» [28, с. 72]; лексика, що рідко вживається серед україномовних або вживається тільки в розмовному стилі (як зазначено в Словнику української мови): «*Минуло кілька **жаских темних днів***» [28, с. 68], «*Чєво-чєво? Яке “пачекайте”, яке “мине”?! Ти чого наших дітей вчиш? Ким вони в тебе стануть? — **шпетив** другий*» [28, с. 147]. Остання група пов'язана з бажанням авторки вивчити нові українські слова та володіти мовою як носій, використовуючи такий метод: «*Я виписувала слова і, щоб краще запам'ятати, намагалася скласти речення з ними: **стужілий, згаяти, усійнити, перехняблений, тупотнява, злютовані, сповидний...***» [28, с. 68]. Після цього читачу стає зрозуміло, з якою метою авторка використовує слова, які зараз рідко від кого почуєш.

Також у тексті наявний сленг українською мовою в розмовах між підлітками: «*Не ображайся, — раптом сказав Роман, коли Влад пішов у туалет, а якась пара з-за нашого столу почала збиратись. Я **стібуся** сам із себе*» [28, с. 204]. Це надає текстові оживленості та реалістичності середовища, про яке авторка розповідає.

Отже, українська мова в романі Анастасії Левкової «За Перекопом є земля» переважно виконує завдання донесення до читача інформації в доступній для нього формі та мові. Зазвичай у тексті вона є нейтральним тлом, проте інколи виконує додаткові функції, основними з яких є експресивна та ідентифікаційна.

2.5. Макрообраз Криму

Анастасія Левкова біля назви свого роману «За Перекопом є земля» робить уточнення, що це «Кримський роман», тобто наперед дає нам зрозуміти, події, в

якому місці, будуть зображені в тексті. Крим тут і справді постає важливою частиною розповіді, він не виступає повноцінною дійовою особою, але проходить крізь текст як макрообраз, на тлі якого відбувається основна частина подій.

У тексті наявні невеличкі описи місцевості Кримського півострова, наприклад, для опису моря авторка використовує епітети таке *синє, таке гарне, безкрає, бездонне*, герої тексту відгукуються про місцевість: «*Я побачив Крим – і зрозумів, що досі не жив*» [28, с. 18], «*Красивий який наш Крим!*» [28, с. 28], а також з описів стає зрозуміло, що півострів має пагорби та гори, з одного боку, тут красиві історичні будівлі (палаці, давні брами) – що є спадщиною кримськотатарської культури, з іншого – *кислотні будівлі, засмальцовані кіоски, іржаві паркани* – як наслідки радянської політики.

Тобто бачимо, що територія Криму асоціюється для персонажів тексту з чимось приємним, для чого використовуються епітети *гарне, красивий* і подібне, але те, що тут асоціюється з пережитками радянської політики змальовується за допомогою протилежних епітетів: *кислотні, засмальцовані, іржаві*.

Тут також оповідається історія кримських татар, які змушені були покидати свої домівки і шукати нові: «*вони поверталися знову і знову*», їхні традиції, серед яких дува, тобто спільна молитва кримських татар у разі важливих випадків (у тексті народ благав про те, щоб вони могли залишитися у Криму з пропискою та роботою).

Крим у тексті постає багатонаціональним.

Через родину Меметових, до яких належала Аліє, показано основний спосіб життя кримських татар: вони живуть великими родинами, збираються разом і співають кримськотатарські національні пісні, для менших співають колискові, розповідають казки, що починалися на один лад «*“Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен” (Чи було колись, чи не було...)*» [28, с. 14]. вони їдять страви кримськотатарської кухні, серед яких *чиберек, янтик, татараш, кобета* та інші, що були названі в розділі 2.1. «Аналіз іншомовних включень за формою». Ця родина спілкується між собою кримськотатарською мовою, що вказує з

одного боку на їхню єдність як нації та бажання зберегти її та мову, а з іншого боку – зберігати обережність та не пускати до себе чужинців.

Окрім кримських татар, тут постають інші герої, які асоціюються з конкретними мовними особистостями. З тексту стає відомо, що найбільш поширеною мовою на півострові є російська: нею спілкуються і українці, і кримські татари, і росіяни. Крім консервативних кримських татар, існують ті, які хочуть максимально відокремити себе від свого коріння, щоб зменшити вірогідність прискіпливого ставлення та образ у свій бік, тому вони спілкуються російською мовою та змінюють свої кримськотатарські імена на російські версії. Молодь зазвичай спілкується між собою та в сім'ї російською. Проте є персонажі, які прагнуть вивчити українську та спілкуватися нею досконало: це Анастасія, що є в тексті росіянку, та Борис (з тексту відомо, що це не рідна його мова). Ці всі мовні моменти авторка інколи підкреслює різними іншомовними вкрапленням, відповідно до мови, якою в житті послуговуються конкретні персонажі.

Окрім цього, на території Криму на час подій, які описуються в тексті (близькі до окупації Кримського півострова Росією в 2014 році), жителі відзначають визволення Бахчисарая від загарбників водночас з іншими радянськими датами, зокрема перше та дев'яте травня, проте День пам'яті жертв депортації вшановували тільки кримські татари. Крим у тексті просто насичений радянським впливом, наслідки якого проявляються в пріоритетності російської мови та наративів серед населення, споживання російського контенту, серед якого російські пісні та книги, а молоде покоління й зовсім не вважає українську чи кримськотатарську мову перспективною. (цитата про те, як підлітки сваряться за мову).

Отже, Крим у тексті виступає макрообразом. Півострів є тлом більшості подій, які відбуваються з героями роману. Саму характеристику та окреслення макрообразу Криму ми можемо зробити за допомогою вже проаналізованих мовних особистостей, за допомогою спостережень, думок та ставлення персонажів до території, на якій вони проживають. У результаті Крим – це

багатонаціональна місцевість (у тексті зображена взаємодія кримських татар, українців та росіян), багатомовний (проте основною мовою серед населення є російська), суперечливий (накладання проросійських звичаїв та наративів на кримськотатарські), а також півострів з гарною природою (з вражень персонажів).

Висновки до розділу 2.

У цьому розділі на матеріалі роману Анастасії Левкової «За Перекопом є земля» ми досліджували мовну характеристику Криму. Вона проявляється за допомогою введення в текст авторкою іншомовних включень такими мовами, як кримськотатарська та російська. Серед них найбільшу кількість сторінок займають фрагменти саме з кримськотатарської мови, що ілюстровані в тексті як і поодинокими словами, так і цілими скупченнями з речень. Кримськотатарські слова подавалися як і кирилицею (як графічною системою кримськотатарської мови), так і були транслітеровані українською мовою, і зазвичай вони траплялися у мовленні кримських татар між собою, піснях, казках, приказках, якими вони ділилися одне з одним, а також використовувалися авторкою при описах ситуацій, пов'язаних з поняттями, що мають кримськотатарське підґрунтя. Російськомовні включення також вводилися у текст як і з використанням оригінального алфавіту мови, так і транслітерууючись. Їх використовувала більшість персонажів роману, незалежно від національності (росіяни, українці та кримські татари) у різноманітних ситуаціях. Зазвичай саме завдяки ним авторка хоче частково відтворити справжню атмосферу на півострові, тому вводить російськомовні включення в мовлення та в описах ситуацій. Найбільш помітним є її бажання донести власну неприхильність до російських проявів, а також показати серед персонажів, скільки відносно людей використовувало російську мову в Криму. Тобто саме завдяки аналізу іншомовних вкраплень ми намагалися проаналізувати мовну характеристику Криму.

Українська мова в романі є нейтральним фоном оповіді, що має інформаційну функцію, тобто використовується як основна нейтральна мова

цільової аудиторії. Проте інколи вона отримує додаткові функції, а саме експресивну (виражає ставлення та емоції героїв і авторки за допомогою емоційно забарвлених лексем) та ідентифікаційну (формує мовні особистості, у нашому випадку це сама нараторка та інші україномовні персонажі).

Окрім цього, події в романі Анастасії Левкової відбуваються на фоні окресленої території – півострова Криму. Він не є дійовою особою, проте виступає у творі макрообразом, що включає в себе всі проаналізовані мовні особистості, їхні спостереження та враження від землі, на якій вони перебувають.

ВИСНОВКИ

Аналіз мовознавчих праць виявив тенденцію до ототожнення понять «мовний портрет» і «мовна характеристика». Мовна характеристика – це набір індивідуальних особливостей персонажа художнього твору, які виражаються за допомогою його мови (унікальний підбір слів, фраз, мовних зворотів). Науковці, які розмежовують ці терміни, сходяться на думці, що «мовний портрет» є ширшим і охоплює мовні особливості та деталі соціального, професійного та політичного статусу персонажа.

Це дослідження зосереджується на мовних характеристиках Криму, тому в розділі 1.2 було проаналізовано мовну ситуацію в Криму. Окупація півострова Російською Федерацією з 2014 року унеможливила детальний аналіз мовної ситуації на півострові. Кримські татари, корінний народ Криму, використовують кримськотатарську мову, яка перебуває під загрозою зникнення. У 2020 році лише 232 діти навчалися кримськотатарською мовою.

Одним зі способів вираження мовних особливостей є використання іншомовних слів або запозичень. Зникаючий статус кримськотатарської мови частково пов'язаний з обмеженою кількістю дітей, які отримують освіту рідною мовою. Дослідження підкреслює важливість розуміння лінгвістичних особливостей для збереження мов меншин. Цей аналіз дає уявлення про мовну динаміку Криму за нинішніх геополітичних умов.

На прикладі роману Анастасії Левкової «За Перекопом є земля» було досліджено мовну характеристику Криму. Авторка включає іншомовні елементи, зокрема кримськотатарську й російську мови. Кримськотатарські фрагменти, проілюстровані окремими словами, словосполученнями й реченнями, трапляються на 57% сторінках твору. Їх подано двома способами: кириличним алфавітом без змін від оригінального провису та транслітерацією на українську. Так само й російські вкраплення, що трапляються на 52% сторінках роману.

У результаті аналізу іншомовних вкраплень за мотивованістю мовними особистостями було виявлено, що вищий статус на території Кримського півострова у романі має саме російська: нею розмовляє основна частина

населення, що включає людей кримськотатарського, українського та російського походження, а кримськотатарська функціонує тільки між кримськими татарами.

Якщо говорити про іншомовні включення в романі за мотивованістю ситуаціями, то кримськотатарська мова з'являється при взаємодії кримських татар між собою (діалоги, прислів'я та приказки, пісні, казки та інше) та для опису кримськотатарського побуту (було створено вибірку, що має у собі такі пункти: прикладки на позначення соціального статусу, назви членів сім'ї, страв, побутових речей, одягу, флори, а також релігійні, суспільні поняття, географічні альтернативні назви та інше), які авторка вставляє в текст з описами подій та персонажів.

Незважаючи на те, що російська мова є мовою спілкування більшості персонажів, авторка вводить її доволі мало та в основному по одному слову, словосполученню чи фразі в мовлення персонажів, які насправді спілкуються російською мовою (як дорослі, так і діти) та транслюють російські наративи.

Українська мова слугує в романі Анастасії Левкової «За Перекопом є земля» нейтральним тлом оповіді з інформаційною функцією, але подекуди набуває експресивної та ідентифікаційної функцій. Вона передає ставлення та емоції персонажів і авторки через емоційно забарвлену лексику, формуючи мовні ідентичності, наприклад, оповідача й інших україномовних персонажів. Події в романі відбуваються на тлі Кримського півострова, який виступає макрообразом, що охоплює всі проаналізовані мовні особистості, їхні спостереження та враження від землі, яку вони населяють. Аналіз іншомовних вкраплень дає уявлення про мовну характеристику Криму.

СПИСОК ВИКИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абібулла С-Д. Про статус і майбутнє кримськотатарської мови в Україні. Суспільне культура. URL: <https://suspilne.media/culture/459395-abibulla-seit-dzelil-pro-status-imajbutne-krimskotatarskoi-movi-v-ukraini/> (дата звернення: 30.04.2024).
2. Адабашева Ф.Б. Мовна ситуація й особливості функціонування української й кримськотатарської мов в АРК. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/35124/30-Adabasheva.pdf> (дата звернення: 30.04.2024).
3. Арнаутова А.Р. Історія розвитку кримськотатарського перекладознавства (з періоду депортації до сьогодні). Історія розвитку кримськотатарського перекладознавства (з періоду депортації до сьогодні). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*, (208), 2024. С. 19–33. URL: <https://journals.cusu.in.ua/index.php/philology/article/view/271/254> (дата звернення: 30.04.2024).
4. Архипенко Л.М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.). URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2005/05almkps.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 (дата звернення: 28.04.2024).
5. Бадан А.А. Про адаптацію іншомовних запозичень як елемента міжкультурної комунікації. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія “Філологічні науки”*. *Мовознавство*, № 12, 2019. С. 5–10. URL: http://ddpu-filolvisnyk.com.ua/uploads/arkhiv-nomerov/2019/NV_2019_12/3.pdf (дата звернення: 28.04.2024).
6. Блог історика: як Росія вперше анексувала Крим. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blog-history-43806898> (дата звернення: 01.05.2024).

7. Ганич І.Д., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985. 360 с.
8. Гудима Н.В. Семантика та стилістичні функції запозичень у мові української постмодерністської прози: монографія. Кам'янець-Подільський: Видавець Д. Г. Золовейко, 2013. 192 с.
9. Гурбик, Ю.Ю. Сутність та зміст поняття «Мовна характеристика», як стилістичний засіб створення образів персонажів. Сучасний рух науки, 4–5 квітня 2019 р., Дніпро, 2019 4 с. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/8179/> (дата звернення: 27.04.2024).
10. Дискримінація: мовна ситуація в Криму після 7 років окупації. URL: <https://gurt.org.ua/articles/67950/> (дата звернення: 01.05.2024).
11. Дочу А.Р. Кримськотатарські лексичні запозичення в українській мові (на матеріалі етимологічного словника української мови). III-IV Конгрес сходовознавців (до 150-ї річниці від дня народження Агатангела Кримського): Збірник матеріалів. м. Київ, 23–24 грудня 2020 р. Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2020. Ч. 1. С. 123–127. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6445e8ea-e8bb-48c1-832b-19c5dc23c696/content#page=123> (дата звернення: 30.04.2024).
12. Дудик П.С. Стилістичне вживання іншомовної лексики. URL: <https://litmisto.org.ua/?p=5498> (дата звернення: 28.04.2024).
13. Екзотизми. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. URL: <https://litmisto.org.ua/?p=16671> (дата звернення: 30.04.2024).
14. Емірамзаєва. А.С. Формування кримськотатарської мови та її місце в класифікації тюркських мов. URL: [http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvmgu_filol_2_016_25\(2\)_13.pdf](http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvmgu_filol_2_016_25(2)_13.pdf) (дата звернення: 30.04.2024).

- 15.Есенова Е.Й. Лексичне запозичення як засіб збагачення словникового складу мови.
URL:<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/52930/1/%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A1%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%95%20%D0%97%D0%90%D0%9F%D0%9E%D0%97%D0%98%D0%A7%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF.pdf> (дата звернення: 29.04.2024).
- 16.Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь. 2001. 224 с.
- 17.Загнітко Анатолій. Сучасний лінгвістичний словник. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : ТВОРИ, 2020. Х, 920 с.
- 18.Загнітко Анатолій. Теорія лінгвоперсонології : [монографія] / Анатолій Загнітко. Вінниця : Нілан-Лтд, 2017. 136 с. URL: <https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/162/1/Teoriya-lingvopersonologiyi.pdf> (дата звернення: 28.04.2024).
- 19.Загнітко Анатолій, Загнітко Надія. Моно- і полілінгвоперсона в дискурсивних практиках: мовленнєво-поведінкові вияви. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4079138e-0866-402c-a93d-9a417dffc3e0/content>
- 20.Загрожени мови. Кримськотатарська та інші тюркські мови в Україні : збірник наукових праць / НАН України, Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України. Київ, 2016. 344 с.
- 21.Зінченко Ю.І. Кримськотатарська проблема: історія та сучасність. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/2004/3/5.pdf> (дата звернення: 30.04.2024).
- 22.Іншомовні слова. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um192.htm> (дата звернення: 29.04.2024).
- 23.Картава Ю.К. Функції екзотизмів у художніх творах. <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi->

[bin/irbis_nbuiv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nznuoaf_2014_43_39.pdf](http://irbis.nbuiv.gov.ua/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nznuoaf_2014_43_39.pdf) (дата звернення: 28.04.2024).

24. Кісс Надія, Цар Іванна. Кримські татари в умовах війни та вимушеної міграції: мовна політика та мовна поведінка. URL: [monografia.pdf - Google Диск](#) (дата звернення: 30.04.2024).
25. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови. URL: <http://irbis-nbuiv.gov.ua/ulib/item/UKR0000557> (дата звернення: 28.04.2024).
26. Ковач Л.Л. Мовна політика України: проблеми, реалізація, перспективи. *Збірник наукових праць «Політологічні студії»*. 2010. Випуск 1. С. 92–101. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38781/10-Kovach.pdf> (дата звернення: 01.05.2024).
27. Космеда Тетяна. Історія лінгвографії: багатовекторна агресивна політика «руського мира». URL: <https://jlingst.donnu.edu.ua/article/view/13806> (дата звернення: 30.04.2024).
28. Левкова А. За Перекопом є земля. Кримський роман (3-тє вид.). К. : Лабораторія, 2023. 392 с.
29. Лозинський Р. Тенденції мовної ситуації в Україні. URL: https://www.academia.edu/45793879/%D0%A2%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97_%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D1%81%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96_Tendencies_of_the_language_situation_in_Ukraine (дата звернення: 30.04.2024).
30. Марценюк О.Г. Варваризми в сучасній українській мові. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4309/4235> (дата звернення: 29.04.2024).
31. Марчук Л.М. Мовні засоби створення портрета в жіночій прозі Галини Тарасюк / Л. М. Марчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського

- національного університету ім. Івана Огієнка. Серія «Філологічні науки». – Кам'янець-Подільський : ПП Буйніцький, 2009. Вип. 18. С. 3–7.
32. Мацько. Стилїстика української мови: підручник/ Л.І. Мацько та ін. ; за ред. Л.І. Мацько. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
33. Національний склад населення України (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року): У 2-х ч. К., 1991–1992. Ч. 1. 219 с. Ч. 2. 509 с.
34. Національний склад населення України та його мовні ознаки. К., 2003.
35. Основні підсумки Всесоюзного перепису населення 1959 року по Українській РСР. Стат. збірник. К., 1961. 323 с.
36. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови. Стилїстика сучасної української мови; Підручник. К. : Либідь, 1993. 248 с.
37. Стовбур Л.М. Іншомовні лексичні компоненти у романі В. Лиса «Століття Якова» як маркер ідіостилю письменника. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/10/part_1/9.pdf (дата звернення: 01.05.2024).
38. Тараненко Олександр. Державна мовна політика і контроль за станом літературної мови: досвід постсоціалістичних країн. URL: https://www.inmo.org.ua/assets/files/2021/%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D1%96_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C.pdf (дата звернення: 01.05.2024).
39. Дрига, І. М., Сирїнська, О. А. Україна стала на захист кримськотатарської та інших мов, яким загрожує зникнення. Перша міжнародна конференція “мови під загрозою: кримськотатарська та інші тюркські мови України” (Київ, 26–27 вересня 2014 р.). Східний світ, (1 (86), 2015. С. 159–162. URL: <https://oriental-world.org.ua/index.php/journal/article/view/385> (дата звернення: 01.05.2024).

40. Українська мова : [енциклопедія] / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. (2-ге вид., випр. і доп.) К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
41. Цепенюк Т. О. Мовленнєвий портрет персонажа художнього твору в оригіналі і перекладі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2021. № 49 том 2. С. 178–182. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/24140/1/Tsepeniuk_Mov_portr_et.pdf (дата звернення: 30.04.2024).
42. Шевчук З. С. Понятійно-термінологічне поле дослідження ієрархії "мовна особистість - мовний портрет" / З. С. Шевчук // *Одеський лінгвістичний вісник*. 2014. Вип. 4. С. 305-308.
43. Штонь Олена. Лінгвостилістичні особливості мовних портретів у прозі Василя Слапчука. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/18484/1/ShTON.pdf> (дата звернення: 27.04.2024).
44. Возрастная структура, уровень образования, национальный состав и источники средств существования населения Украинской ССР. Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 г. К., 1972. 367 с.
45. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 г. Украинская ССР. М., 1963. 287 с.
46. Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 г. – Т. 4. Национальный состав населения СССР, союзных и автономных республик, краев, областей и национальных округов. М., 1973. 567 с.
47. Кусько Е. Я. Лексико-синтаксические средства языковой характеристики персонажей в романах А. Шаррера : дисс. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германский языки» / Е. Я. Кусько ; Львовский государственный университет. Львов, 1969. 348 с.
48. Кусько К. Я. Проблемы языка современной художественной литературы : Несобственно-прямая речь в литературе ГДР. Львів : Вища школа, 1980. 208 с.

49. Численность и состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1979 года. М., 1985. 487 с.
50. Report on the human rights situation in Ukraine 1 february – 31 july 2021 (23 September 2021) URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-11/aPR32_final_ENG.pdf (дата звернення: 30.04.2024).